

Bergensposten.

NR.1

februar 2015

18. ÅRGANG

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 41. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: Februar 2015
Forsiden:

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren	2
Minneord Tor Holger Ehlers Bertelsen	3
Jubilarer i Statsarkivet i Bergen	6
Chr. Brun Larsen: Johan Ludvig Losting (1810-1876) Kunstner, litograf og forgyller m.m.” ..	7
Jorunn Neby Vannes: Husmannsdatteren Kari Nilsdatter Spidsøen fra Moster i Finnås - hennes og andre spedalskes erfaringer som hospitalslemmer i Bergen i årene 1863 - 1884	19
Gina Dahl: Da døden kom til Odalen	47

Fra redaktøren:

Vi sender nå ut det som ser ut til å bli det første av fire hefter dette året. Vi hadde mye stoff over fra forrige nummer, og det ser ut til at stofftilgangen også dette året blir så god at vi kommer til å sende ut nye hefter i april, august og november.

Selvsagt er det også i dette året mye å markere. I april er det 250 år siden «Strilekrigen», et skatteopprør som satte varige spor etter seg, og som førte til at myndighetene i Danmark-Norge førte seg tvunget til å sette inn reguleringer.

I dette heftet er mye av stoffet knyttet til historien om lepra. Johan Ludvig Losting var en produktiv tegner, maler og litograf i Bergen. Han ble internasjonalt kjent for sitt bidrag til «Atlas colorié de Lepre» (1847). Christian Brun Larsen har hentet fram stoff om Losting.

Jorunn Neby Vannes har i mange år vært opptatt av de spedalskes liv og levekår, og hun har sendt oss sitt stoff om Kari Nilsdatter Spidsøen, som tilbrakte 21 år som pasient på Pleiestiftelsen og St. Jørgen i Bergen.

Gina Dahl har arbeidet med å registrere kirkebøker for prosjektet «Det norske folk i 1814», og har der sett på hvordan epidemier mange steder gjorde sterke innhugg i befolkningen i kriseårene like før 1814. Hun skriver i dette heftet om «Da døden kom til Odalen».

Vi håper leserne finner glede i stoffet!

Yngve Nedrebø

Minneord Tor Holger Ehlers Bertelsen

Fredag 9. januar døde Tor Holger Ehlers Bertelsen, knapt 60 år gammel. Dødsfallet kom brått og fullstendig uventet, og som følge av et kraftig epileptisk anfall.

Jeg snakket med ham på telefon to dager før. Han fortalte da at han var i ferd med å gjøre ferdig anken sin til menneskerettsdomstolen i Strasbourg. Andre spennende oppgaver sto i kø for ham: han skulle lage en ny utgave av boken om EMK, og han vurderte å skrive en stor bok om avgjørelsene i norske barnevernssaker. Han fortalte også at han ville komme på besøk til Statsarkivet for å gå gjennom vårt bibliotek. Der fant han spennende juridisk litteratur helt tilbake fra 1600 –tallet, og kunne kombinere tre av de store interessene hans: juss, historie og bøker. .

Tor var født i København 23. april 1955, og tilbrakte sin første år der. Etter at faren i 1961 var blitt utnevnt til dosent i medisin ved Universitetet i Bergen, flyttet familien hit, og Tor ble bergenser og ihuga Brannpatriot med partoutkort og fast stol på Stadion i en årrekke. Og han lærte seg til fullkommenhet den ber-

genske ironien.

Tor Bertelsen kom fra en familie av fremtredende akademikere. Faren Torstein Inge Bertelsen var en internasjonalt kjent øyelege, professor dr. med. i Bergen, og mannen som gis æren for at Tromsø fikk eget universitet i 1968. Gjennom moren Ruth tilhørte Tor en dansk familie som gjennom mange generasjoner har fostret fremragende medisinske professorer. Men det var jussen og ikke medisinen som fascinerte Tor.

Etter skolegang på Haukeland og Langhaugen begynte han på jusstudiene. Han fullførte dem våren 1982 med fremragende resultat. Alt var duket for en lysende karriere. Etter noen år som advokatfullmektig og dommerfullmektig, fikk han i 1990 stipendiatstilling ved Universitetet i København, og i 1991 ble han tilsatt som amanuensis i rettsvitenskap ved Universitet i Oslo. I desember 1994 ble han utnevnt til dommer i Bergen byrett.

Tor hadde boligrett som spesiallemne til juridikum, men etter hvert ble det menneskerettsjuss som ble hans spesialfelt.

Dommer Bertelsen møtte raskt motstand. Han så med undring på hvordan pressen kunne få tilgang til og få seg til å presentere detaljer fra hans privatliv. Rett nok gikk det lang tid uten at navnet hans ble avslørt på trykk, men der de fleste likevel lett kunne identifisere ham. Han stod uten mulighet til å ta til motmæle. Bergens Tidende ledet an felttoget mot Tor Bertelsen. Bergen

kommune irriterte seg over den selvstendige dommeren. Bergen kommune henvendte seg til Bergen tingrett og krevde å slippe å få Tor Bertelsen som dommer! I desember 2006 skrev BT i forlengelsen av dette «The untouchables», dommerne som fikk sitte uavhengig av om de viste seg både ubrukelige og udugelige. Og i dette oppslaget ble Tor Bertelsen navngitt. Så fulgte det mye avisskriving, og stadig nye påstander ble satt fram om den «umulige» dommeren. Han ble framstilt som kvinnefiendtlig og partisk, en dommer som var uforutsigbar og som manglet respekt for mange av dem han møtte i retten.

Alt dette virket fullstendig absurd for oss som kjente Tor som en svært dyktig jurist, særdeles kunnskapsrik, alltid sannhetssøkende, hardt arbeidende, raus, omsorgsfull og lojal, og utstyrt med en sterk integritet. Sosialdemokraten og menneskerettsforkjemperen Tor Bertelsens la ikke skjul på at han hadde sine sympatier hos den svake part, ikke hos systemet. Han snakket mange ganger om de «systemlojale», de som valgte å lukke øynene når de så urett, for å sikre systemets seire.

I Bergen tinghus henger det plakater som forteller hvordan domstolen ønsker å bli oppfattet av publikum: «kvalitet, integritet, respekt, service, åpenhet og effektivitet» er nøkkelordene. Det er ikke vanskelig å gi domstolen rett i at dette er nøkkelementer i det som skal skape gode domstoler og tillit i befolkningen. Jeg har sittet i tinghuset noen ganger, og har sett på

listen. Og hver gang har jeg tenkt: Ja, men dette er jo nøyaktig de honnrørordene jeg forbinder med Tor Bertelsen!

Allerede på 1990-tallet engasjerte Tor Bertelsen seg i arbeidet med saker som ble anket inn for den Europeiske Menneskerettsdomstolen (EMD). I 2000 påtok han seg arbeidet for Gyldendal Rettsdata med databasen Stralex, der alle dommene fra EMD i Strasbourg blir samlet, med sammendrag av sentrale dommer på norsk. Stralex inneholder også sammendrag av alle Høyesterettsavgjørelser som refererer til EMK. Gjennom dette arbeidet ble Tor en av Norges fremste eksperter på EMK, og som en naturlig forlengelse av dette fikk Tor Bertelsen arbeidet med å skrive «EMK. Kommentarer til bestemmelsene om individets rettigheter og friheter», som kom ut i 2011.

Som følge av interessen for rettshistorie gav han i 2012 *«Lov angående forbrydelser af 1842: (Kriminalloven) : med ordlyd som ved ikrafttreden.»*

Avskjedssaken kom opp i Oslo tingrett på forsommeren 2013. Han tapte. Eidsivating lagmannsrett kom til samme resultat i juli 2014. «Samme resultat, men sakligere», var Tors egen kommentar. Anken til Høyesterett ble avvist.

Ifølge dommene skal dommer Bertelsen ha vist manglende dømmekraft og kvinnefiendtlighet. Han er den første dommeren i Norge på over 100 år som ble avskjediget! Vi minnes politiadvokat Bilbergs formulering i tingretten: «Hvis vi skal sparke dommere, tror

jeg ikke vi bør begynne med Bertelsen». (BT 27. mai 2013.)

Vi som hadde privilegiet å kjenne Tor Bertelsen ble kanskje ikke overrasket over dommene, men vi ble opprørte.

Da han ringte meg like over nyttår var det for å oppdatere og for å bli oppdatert. Han stod midt i arbeidet med en ny utgave av boken om EMK, og var blitt forespurt om å skrive en bok om norske barnevernsdommer. Han syslet med planer om å skrive om noen av de alvorligste justismordene i Norge på 1900-tallet. Alle bøkene skulle dokumentere norsk virkelighet. Vi var enige om behovet for fortsatt å stå på.

Tor Bertelsen gikk bort så alt for tidlig. Selvsagt er det familien som sitter med det føleligste tapet, men vi er mange som føler at vi har mistet mye. Arbeidet med menneskerettigheter i Norge vil lide. Norge er blitt et fattigere land!

Tor rakk å sende klage på avskjeden til Menneskerettsdomstolen i Strasbourg. Vi håper saken kommer opp der, og ser fram til å få se resultatet!

Yngve Nedrebø

Jubilanter i Statsarkivet i Bergen

Ved julebordet i desember 2014 kunne vi markere at to av de ansatte har arbeidet her ganske lenge.

Tom Myrvold var en svært ung mann da han begynte i Statsarkivet i Bergen høsten 1974. han har nå passert

40 års sammenhengende tjeneste!

Cecilie Skauge Knoph ble fast tilsatt i 1989, men hadde da allerede gjennom mange år vært knyttet til institusjonen. Hun har nå passert 25 års sammenhengende tjeneste.

Vi takker for innsatsen! Kake, blomster og gavekort hørte med.

Chr. Brun Larsen: Johan Ludvig Losting (1810-1876) Kunstner, litograf og forgyller m.m.»

Om Johan Ludvig Losting (1810 - 1876) har Johan Bøgh (Lyder Sagens barnebarn) fortalt:

”Losting var en Mand med interesse for alt, som kunde fremme Kunst – og kulturlivet i Bergen, og han blev derfor ogsaa stærkt benyttet. Han var i mange Aar Medlem af Bestyrelsen for den offentlige Tegneskole og af det første norske Theaters Direktion, ligesom han ved alle lejligheder invalgetes i de mange forskjellige Komiteer, hvis formaal var et eller andet kunstnerisk Arrangement. Mest skylder dog Bergens Kunstforening ham. Blandt de Mænd som Foreningen væsentlig kan takke for sin Trivsel, indtager Losting en fremtrædende Plads, - Virksomheden fremhævede hans Omsorg for begyndende Kunstnere, hans sjeldne Udholdenhed og utrættelige iver for Kunstens Fremme og hans evne til at vække og vedligeholde Kunstneres og Publikums Interesse for Foreningen.

Johan Ludvig var født i Bergen 11. september 1810 – sønn av gartner Maximilian Heinrich Losting og Margrethe Magdalene Wanberg- Allerede som gutt viste Johan Ludvig interesse for tegning og i 1825 ble Losting elev på Tegneskolen. Om Tegneskolen har W. M. Schelderup fortalt:

”- Blandt første Lærere, der heller ikke tog betaling kan nævnes den utmerke-

de Kunstner, Maleren Gørbitz, der i sitt Hjem ugentlig gav undervisning i Bygnings – og frihaandstegning, den bekjente Tegnemester J. F. Dreier som underviste i frihaandstegning og Gjestvang i figurtegning ogsaa den senere Professor Dahl var en kort tid Lærer.

Denne skolen ophørte formentlig i 1824, da det oprettes en Tegneskole efter Inbydelse af det nyttige selskabs Oplysningskomite, der den gang bestod af Overlærer Bohr, Artillerikaptin Herman Foss og overlærer Sagen. I en notis i BAE står Losting oppført som en av premievinnerne det første semester. I følge statuettene skulle skolen ved hver semesterslutt påskjønne elever som hadde utmerket seg «ved den sidste fremstilling af elevenes Tegninger ved Skoleaarets Slutning udmærket adskillige elever sig ved meget smukke Arbeider, men ingen mer end Johan Losting – skolens første Præmie blev tilkjendt Losting.

Det har vært hevdet at Losting i tiden etter Tegneskolen livnærte seg som portrettegner. –

I 1827 fikk Losting engasjement hos Prahls litografiske anstalt som tegner og litograf. Prahls sendte Losting ut på flere reiser for å tegne kjente og ukjente norske landskaper. –

I 1831 kom Losting til med det første

litografarbeidet sitt, «Aagerkarl Gregorius Ferd», en den gang høyst aktuell pamflett mot byens mest forhatte mann. De to bildene hadde overskriftens «Aarsag» og «Virkning» skrivende på et gjeldsbrev. Foran bordet står hans agent lent inn mot veggen. Litt lenger bak i lokalet står den stakkars konen som er offer for «Gregorius Ferd» også hun lent mot. Mellom konen og agenten sees djevelens svarte siluett på vei inn i rommet til de tre. I det andre bildet er konens skjebne fullbrakt; hennes familie blir drevet ut av huset sitt. Konen sees stående litt bak i bildet sammen med sin mann og med et barn på armen. Agenten og Gregorius kan sees til høyre i bildet idet agenten byr sin herre en pris snus og Gregorius har husets nøkkel i hånden. På marken i forgrunnen er familiens eiendeler strødd omkring. –

Under første bilde

”Gregorius: Hvor meget vil I laane?

Konen: Fenti Daler!

”Gregorius: Ja naar I gir mig igjen et hundrede betaler. Med 6 prosent i renter maanedlig og alt i Sølv?

Konen: min trang den nøder mig!»

Under det andre bilde

«Agenten Ja lad dem slæbe længe nok! – en Pris!

Gregorius: Nei jeg skal ikke røres – det er min Viis! En sliig udkastelse den er min størst glæde, jeg penge faar, lad saa kun andre græde.

Agenten: det kan jeg ligue – det er ret

forstand og stoel paa mig, jeg er just deres Mand.”

Aagerkarl Gregoriuses Færd var antagelig et av de mest populære trykkene Prahll produserte. – Etter dette første trykket fulgte snart flere, dels som kopier av andres arbeider, dels etter originaltegninger av Losting selv. Mest var det prospekter av Bergen fra sjø – og landsiden og portretter av kjente menn i samtiden. Noen få av forarbeidene til disse trykkene er bevart, og de viser at Losting gikk til arbeidet med stor nøyaktighet og sikker tegneferdighet. Derimot skortet det en del på den litografiske teknikken, og trykkene står ofte tilbake for forarbeidet. – Det ser ut som om Losting en tid ble førstemann i offisinel.

Prahll tok Losting med seg på studiereise i Tyskland, der begge satte seg inn i nye metoder. – Sammen reiste de også gjennom Norge og tok opp skisser av naturskjønne partier til bruk for en ny serie litografiske prospekter. Det finnes en serie daterte tegninger av Losting fra en reise som gikk over Voss til Sogn, Valdres, Toten og Christiania og derfra videre til Smålenene og sydover til Kongsberg. Mange av tegningene er utført som forarbeid til videre bruk og er holdt i et format som svarer ganske godt til de Prahllske prospekter. –

Selv om Losting arbeidet flittig for Prahll ble han ikke knyttet fast til bedriften. Mange ungdommer kom til, blant dem en pur unge Henrich Bucher (1823-1895), som siden ble den fremste litografen i Bergen.

Johan Ludvig Løding: Fjordparti, 1849, Nasjonalmuseet.

Nils Christian Egede Hertzberg (1827–1911) har fortalt fra sin skoletid i Bergen 1836-46:

”Ni Aar gammel blev jeg i 1836 fra mit Barndomshjem i Ullensvang sendt til Bergen til den saakaldte Prøys’s Borgerskole. – I 1836 hold Borgerskolen til i et lidet 1 Etages Hus oppe paa Kloster-Almenning. – Skolen bar Navn, men var senere gaaen over til et Konsortium, bestaaende af Maler Løding samt 4 a 5 theologiske Kandidator: Voss, senere sogneprest til Vardal, Dometius til Ulvik, Peter de Ferry Smith til Ytre Holmedal, Nicolay

Lieske til Hosanger. Løding var Tegne – og Skrivelærer. Løding drev os i at tegne efter fortegninger: nogen reel Nytte deraf havde vi dog ikke. Jeg erindrer, at jeg til en Eksamen havde at gjengive de tven- de Englehoveder under Rafaels berømte MadonnaBilde; men om denne Gjengivelse vilde vistnok med Rette kunne anvendes Lunds Ord i «De Unges Forbund»

”Englene var nu saa middels.-”

Henrik Ibsen var fra barndommen opp- tatt av tegning og maling. Han fikk også undervisning av Løding.

Han har fortalt: «Jeg besøkte som gut et Aars tid Tegneskolen i Skien og lærte der lidt Blyantstegning. Samtidig eller lidt senere fikk jeg nogen veiledning i Oljemaling af en ung Landskapsmaler Mikkel Mandt født i 1820 fra Telemark, som undertiden opholdt sig i Skien. I Bergen gav jeg mig adskilligt af med at male i Akvarel under Tilsyn af den afdøde Losting dersteds.

Hendrik Ibsen's sønnesønn Tancred har i sin bok « Tro Det Eller Ei» S. 58 fortalt om Hendrik Ibsens to gamle malerier:

”Da Hendrik Ibsen i 1858 forlot Bergen hvor han hadde vært sjef for Den Nationale Scene, stablet han alle sine eiendeler, innbo og de malerier han selv hadde malt, opp på teaterets loft, og der ble de liggende og glemt, inntil de mange år senere ble funnet under en opprydding. Og da man trodde at Ibsen, som ennå ikke var noen berømt, hadde slått seg ned i Utlandet for godt, ble alt sammen sendt på akksjon. Ingen var særlig interessert i å eie et maleri av Hendrik Ibsen, til og med usignert. Derfor fikk en ung mann kjøpt to av dem for en slikk og ingenting – Tiden gikk, Ibsen var blitt berømt og flyttet tilbake til Norge. Da tok den unge mann, som

Lostings detaljerte gjengivelser i Atlas Colorie de Spedalskhed. (1847)

ikke lenger var så ung, mot til seg og gikk hjem til Ibsen med malerierne. Mot formodning tok Ibsen vennlig imot ham. Han kjente igjen malerierne og erklærte seg villig til skriftlig å erklære dette i overvær av en Notarius Publicus. Når de to malerierne nå lå på gavebordet var det fordi «den unge mannen» var min hustrus Lillebils far Georg Monrad Krohn. –”

I følge en annonse i Bergens Adressecontours Efterretninger Nr 74 – 1864 – utvidet med flere tjeneste Annonse:

”Forgyltet og malede inskriptioner paa Glas og Træ modtages af under tegnede til forferdigelse og udfører med hvilkenksomhelst Sort Skjønnskrift med passende Forsiringer Ligeledes modtages Skildter til Skjønnmaling og Oppudsing. De ærede Kunder kan være forvissede om Guld og Farver som modstaar ethvert slags Veier, og Arbeidets Udførelse smigrer jeg mig ved skal blive aldeles efter Ønske. Prøver forvises, idet jeg anbefaler mig ærbødigste J. L. Losting. Logerende hos Gartner Losting ved Korskirken. Året etter kommer en ny annonse i samme avis nr. 84 – 1832 Losting er nu henflyttet til 10 de Rode no. 19 paa Muralmennesgen. Hans far gartner Losting meldte flytting til samme adresse i en annonse. – Ut gjennom 1830 årene flytter Losting flere ganger.

I 1836 flytter Losting inn hos malermester Monsen i Marken hvor Frants Bøe var «malersvend». Det ble knyttet et godt vennskap mellom disse to som varte livet ut. –

Om Frants Diderik Bøe har Johan Bøgh fortalt: «*Frants Diderik Bøe, Søn af Snedkermester Abraham Felthus Bøe og Lydia Berentine Grung, er født i Bergen den 28 Mai 1820. 13 Aar gammel blev han sat i lære hos malermester Monsen i Marken, hos ham i 6 Aar. Han begynte at male «død Natur» paa Haand og da disse begyndende Forsøg røbede Talent, kom en Del Kuntinteresserede Mænd, Biskop*

Neumann, overlærer Sagen, Stiftamtmand Christie, Konsul Aug. Konow og Wilhelm Børs ham tilhjælp, saa at han i 1840 kunde reise til København, udrustet med gode Anbefalinger og 50 Spd. i Lommen. – «

Det er fortalt at Losting da innledet et samarbeid med malermester Monsen. – De skal i sammen ha «restaurert» renessansealtertavlen i Hamre kirke på Osterøy. Det er mest sannsynlig at det er Losting som har stått for utførselen. Bildet viser landskapet bak Jerusalem i Korsfestelsescenen ble malt opp igjen etter inspirasjon av byfjellene rund Bergen. Tavlen er nå restaurert tilbake til «originalbildet» –

Den 16. februar 1840 ble Losting gift i Mariakirken med Frederike Christiane Muller (1815-1907), datter til Daniel Muller og Anna Marie Cramer.

I sitt ekteskap fikk de sønnen Max Johan Losting født 2 1841 d. 1911. – Max var Cand med i 1869, - det er fortalt om Max: «*Han var 1870 – 1871 konst. Læge ved Lungegaardshospitalet, - Pleiestiftelsen, og St. Jørgens Hospital. 1871 – 1875 reserverlæge ved Bergens Sygehus, fra 1875 til sin død bylæge og læge ved Arbeiderforeningens sygekasse. Fra 1. septbr. 1907 til 1. mai 1908 var han konst. Stadsfysikus i Bergen under ledighed i embedet. Han var en fortrinlig tegner, Sad i aarrækker som medlem af bestyrelsen for Bergens kunstforretning, for Bergens historiske forening og Bergens filial af foreningen til fortidsmindesmerkes bevaring.*

Max Losting var en af de bedst kjendt skikkelser i Bergen, og han holdt af sin by, som bare en bergenser kan gjøre det. Han havde i aarenes løb skaffet sig en betydelig samling af bergenske kulturminde og han var i det hele sterkt historisk og kunstnerisk interessert. Særlig dyrkede ham med forkjærligheden musiken, og har sammen med sin hustru, den kjendte pianistiende Christiane født Rabe gennem en aarrække øvet en betydelig indflydelse paa musiklivet i Bergen ->

Det var Christine's far, den tysk norske musiker Carl Herman Rabe (1829-1897) og Wilhelm Harloff (1828-1907) som i 1870 utgav Edvard Griegs (1843-1907) 25 norske folkeviser og danser op.17.- samlingen ble tillegnet Ole Bull.

Max Lostings enke oversendte Bergens museum ved gavebrev sin avdøde manns malerisamling, ca 100 numre. Samlingen som for det meste av gamle bergensbilder var grunnlaget av Max Lostings far og er meget «værdifuld».

Johan Ludvig Losting kjøper seg hus

Panteboken viser at Losting kjøpte Torvalmenning 16 (15 Rode Nr. 24c) for 12000 spd som han eide og bodde i resten av livet. Deretter reiste Losting til Berlin for å oppdatere seg i forgyllertaget. I følge Losting selv: gjennomgikk forgylleren det hele med ham i løpet av en uke fikk Losting nye tekniske kunnskaper, og han fikk kontakt med leverandører av matrialer som

trengtes til forgylling -.

Ved hjemkomsten gjorde Losting sine kunder oppmerksom på at han hadde vært i Berlin og lært seg det siste på området forgylling. I sin dagbok skrev Losting «- Forøvrig er Forgyllingen her kommet saa vidt at det er blitt et ukjent Kunstarbeid. – « Etter dette utvidet Losting virksomheten i sin butikk på Torvalmenningen med å selge malersaker, tegnematerialer rammer, malerier, forgyllingsarbeid o. s. b. Losting påtok seg også restaurering og fennisering av gamle malerier. Om en av Lostings uheldige restaureringer har Markus Grønvold fortalt: «- Losting hadde samlet, og mange interessante ting. I hans eie befant sig tilsidst den saameget omtalte Schmathers Corregio som han ved Schmathers død fikk sig overlavet av Bergens fattigvæsen. Bildet forestillet den lyrespillende putto paa Corregios «Leda». Det staar for mig som en ruin, men en aldeles deilig ruin. Det var malt paa bolusgrund, hvad jeg ikke ved om Correigo pleiet at anvende, og var alt dengang sandsynligvis ved hyppig avvasking blit saa medtatt at der kun var en skygge tilbake. Uheldigvis fik Losting den ide, at han vilde restaurere det, dertil savnet han forutsetninger, og overmalte det saa at det senere neppe vilde ha vært mulig at faa den nye maling av igjen uten at skade det oprinelige maleri, Hvor det efter Lostings død kom hen, er mig ukjent.”

Separasjon

til Vågsalmenningen nr 4 hun er også oppført som industridrivende. –

Atlas Colorie De Spedalskhed

Lossings mest betydelige arbeid er de 24 folioplan-sjene til Atlas Colorie De Spedalskhed « som ble tryk-et hos Prahl i 1847 og dannes illustrasjonene til Danielsen og Boecks verk om spedalskheden i Norge. Disse plansjene betegner den største innsatsen i norsk litografi fra denne tid og skiller seg både i format og teknikk ut fra offisinet tidligere produksjon. For Løsting betydde de også toppunktet i hans litografiske virksomhet. St. Jørgens Hospital og portretterte enkelt – pasienter etter overlege D.G. Danielssens ønske. Løsting fikk også

frem individet bak sykdommen. Dette gjør bilden langt mer menneskelige en rene videnskapelige illusjoner.

Løsting var svært kritisk når det gjaldt utførelsen av bildene - så kritisk at han ikke fant noen i Bergen som var flinke nok til å bli betrodd oppdraget med å kolorere de ferdige plansjene. Det tok ikke lang tid å finne den rette mannen til oppgaven. – Etter dette drog Løsting til Dresden og oppsøkte professor J. C. Dahl for å få ham til å uttale seg om

Den 2. febr. 1848 fikk ekteparet Løsting separasjonsbevilling. Folketelling 1865 viser at Fredericke Løsting er flyttet til Vågsalmenningen 4 (20 Rode Nr 3). Der bor også hennes ugifte søster Maria Petrine Muller. Under yrke er begge oppført som Modehandlerinder. Panteboken viser at i 1873 kjøper Fredericke og hennes søster Maria, omtalte eiendom for 5000. Spd. Folketelling 1875 viser at no er søstrene oppført som industridrivende og den andre søsteren Hanne Muller har også flyttet

tegningene. Den 23. juni skrev han i dagboken: « – han blev særdeles vel fornøyet, da han fandt dem overmaade godt udført og gav mig adresse til Professor Carus som han vidste vilde interessere sig derfor. Dahl er en stræng Mand i sin Dom og siger enhver sin Mening, jeg bad ham ogsaa at gjøre det med mig, men han sagde at de kan ikke være bedre udført, og det glædede ham at se jeg havde bragt det dertil paa egen haand».

Professor Carus som Losting fikk anbefalt av J. C. Dahl var både medisiner og maler. – Losting besøkte ham dagen etter at han hadde snakket med Dahl. Hos Carus fikk han utlevert flere vitenskapelige verker slik at han kunne sammenligne illustrasjonene med sine egne arbeider: «- men de var saa slet at mit maatte blive Pragtværk.» skrev Losting selvtilfreds i dagboken sin.

Coloreret Atlas over Spedalskhed brakte så vel forfatterne og tegneren og litograf Bucher meget ære og berømmelse også utenfor rene fagkretser. Losting sendte originalillustrasjonene til den store Verdensutstillingen i Paris i 1855 hvor de ble tildelt «Mention Honorable» (hederlig omtale). Fra USA var det også hederlig omtale å hente. – En professor ved Harvard Universitetet hevdet til og med at Lostings bilder nærmest overflødiggjorde pasientene når det gjaldt å anskueliggjøre Leprasykdommen for studenten. Et takkebrev fra ham i anledningen motatte illustrasjoner ble offentliggjort i Bergensposten i april 1862.

Etter dette arbeidet som vant allmenn

anerkjennelse, fikk Losting statens stipendium til videre utdanning i akvarellteknikk og drog i 1850 til Paris, der han sammen med Frants Bøe dyrket stillebenet i skjønnstil og ble en habil akvarellist. Noen år senere fikk han så i oppdrag å illustrere Danielssen og Boecks annet verk «Samlinger af iagttagelser om Hudens Sygdomme.» Dette arbeid utkom i 1855-62 og plansjene til trykk i Buchers litografiske Anstalt som hadde overtatt etterat Prahll trakk seg tilbake.

Illustrasjonene brakte Losting nok en pris: « Medaille Af 1ste Klasse er Tilkjendt Akvarellmaler og Forgyller J. L. Losting, Bergen for med udmærket Dyktighet og Troskab udførte Tegninger og Litografier af Hudsygdommer,

København den 30te August 1872

Dette stod på diplommet som fulgte medaljen. Utstederen var Den Nordiske Industri – og Kunstutstilling. Det gjenstår å fortelle at Losting med sine illustrasjoner til verkene om lepra og hudsykdommer gjorde en så god jobb at fotografene ikke kunne gjøre det bedre før de i neste århundrer tok i bruk fargefoto. –

Theater i Bergen

Kretsen rundt maleren Fritz Jensen var ved en anledning til et frokostlag. Ole Bull var kommet til Bergen. De tilstedeværende malere F. Bøe, Losting, Jensen og Lund gikk med sterke ønsker om å gjenopplive teatertradisjonen, men de manglet en som hadde økonomo-

Til C. W. Boeck og D. S. Danielssens store verk om spedalskhet (1847) laget J. L. Losting 24 kolorerte plansjer etter egne akvareller.

mi, men fremfor alt mot til å sette slike planer ut i livet. De ble enig om å besøke Ole Bull for å foreslå for ham å opprette en nasjonal scene, Ole Bull, Fritz Jensen og Losting var de sentrale personer i opprettelsen av teateret. Ole Bull leide Marie Midlig har fortalt: «thi gjennom Lostings kjøkken gikk for mig veien til Bergens Nationale scene.- Losting hadde adskillige gange vært useet tilskuer til mine private fortellinger for Fredrikke Kramer og harde formodenlig forstaat, at denne agering

på kjøkkenet var noget mere, hoget alvorligere end en theatergal ungpiges lyst til a vise sig.» Og en god dag tok Losting mig i forhør: Om jeg havde lyst til at gaa til theateret? Det hadde hun – og Losting formidlet ønsket vider til Fritz Jensen. Om Losting forteller Marie Miding videre: « – en mand hvis kunst- sans og uegennyttige begeistring for alt, der kunde tjene til aandslivets fremme, har lagt mange skjønne, spirekraftige frøkorn i Bergens jordbunn. « i 1853 ble Losting valgt inn i teaterets direksjon for første gang. I avisens meddelelse kan en lese at han hadde: « – allerede længe havt større Fortjenister af fornemmelige i den forløbne Sæson har vært opofret ikke ubetydelig»

(Bergens St.t. Nr 40- 1853)

Bergens kunstforening (stiftet 1838)

Robert Kloster har fortalt: «- En vesentlig betingelse for foreningens trivsel var lokalet. Professor Dahl hadde stadig mast på sine venner i direksjonen at de måtte sørge for bedre lokale med opvarming. Sålenge medlemstall holdt seg lavt våget ikke direksjonen å gi avkall på sitt gratis lokale i Katedralskolen. Men da opgangen meldet seg blev auditoriet sprengt og med utvidingen av årsbudgett kunde an så

endelig i 1856 si takk for velviljen å gå til leie av eget lokale. Det ble tre lyse rum i tredje etasje i Lostings hus på Torvameningen. Leien var 100, Spd. Senere blev forhøiet til 150. Spd., varme og renhold inkludert – Direksjonen pleiet å velge en galleriinspektør innen sin midte. Dette hverv ble i 1859 kombinert med stillingen som kasserer og ble lønnet med 60. Spd. Da foreningen hadde sine lokaler i Lostings hus og Losting også var direktør, falt det av sig selv at han kom til å bli inspektør og kasserer gjennom en årrekke. – « – I 1871 var Billedgalleriets samling øket så betraktelig at foreningens rum i Lostings hus var sprengt. – I 1875 flyttet Kunstforeningen og billedgalleriet til kommunens hus på Engen. – J. L. Losting var direksjonsmedlem i kunstforening fra 1851 til sin død i 1876. Hans sønn Dr. Max Losting var medlem fra 1880.

Marcus Grønvold: Om virksomheten til Losting på Torvameningen

Losting fortjener at nævnes som foregangsmand i det bergenske, og derigjennem ogsaa i det norske kunstliv. Æstetiske funderinger laa ham fjernet: men saameget mere arbeidet han for at skaffe Kunstforeningen medlemmer, og for at faa folk til at kjøpe billeder. – Han var vel om han kunde ha fortsat, neppe blit til noget som maler i men han drev det dog til at male ganske gode stilleben i akvarell og landskaper i tusch og akvarel. Dertil litograferte han hos Prahl, og slog sig paa forgylderi, som blev hans væsentlige er-

vervskilde. I verkstedet i bakhuset sang og arbeidet svender og drenger, i butikken i forhuset blev der solgt tegnematerialer og kunstgjenstander.

Han malte hudsygdommene for Danielsen, altertavler for kirker og faner for laugene, gav tegneundervisning, tegnet gallionsfigurer og skibsornamenter for Dekke og Trumphy, og arrangerte dekorationer i byen 17. mai og ved andre festlige anledninger. Kort sagt, der fandtes ikke den ting han ikke paatok sig. Han hadde adskillig smak og hadde utviklet den paa reiser især til Paris: men han savnet følelse for stil. Schweizeren Gottfred Keller fortæller om en lignende virksom i Zurich og kalder den « ein wunderlicher Kundstspuck». Da samlingen blev med stor fostaaelse forøket av hans søn med hvem jeg, liksom med ham selv, stod i venskapelig forbindelse. –”

Folketelling 1865

Viser at Losting under yrke er oppført «Kunstmaler» For øvrig er følge husstand medlemmer oppført: Maxmilane Hagelin pleiedatter, (stedatter) Marianne Elisabeth Gundersen husholderske hans gode venn kunstmaler F. Bø 1malersverd, 2 tjenestepiker og 2 forgylder svender.

Folketelling 1875 under yrke er Losting oppført:» Kunstmaler og Forgylder». Han har også utvidet virksomheten fra «2 til 5 forgyldersvender.

Andreas Dreyer har fortalt om Lostings Altertavler:

I tiden frem til 1870 utførte Losting et ti-tall altertavler dette ble den siste store typen arbeid han var innom før han døde. I tidsrommet etter 1870 har han ikke gjort noe vesentlig. I 60-årene må imidlertid altertavlene ha vært hans hovedbeskjeftigelse som maler. Selv om han på slutten av sitt Liv var en ganske holden mann, med solid inntekt av forgyllerbutikken og en liten formue, så har sikkert inntektene fra altertavlene vært et kjærkommet tilskudd til økonomien. For eksempel kan det nevnes at Altertavlen i Selje kirke kostet i alt omkring 160 Spd, noe som ble ferdig til kirkens innvielse i 1866, kan vi nevne en til i Sogn og Fjordane, nemlig Altertavlen i Guddal kirke fra 1870. Ellers var de fleste i Hordaland: Gjerstad, Meland, Våge og Os kirker. –

Kristusskikkelsen i Gjerstad og Meland går igjen i hovedbildene i Våge (1868) og Os (1870). Også her står Kristus og preker fra en plattform. Mens de to sistnevnte bare avviker fra hverandre i detaljer, er hele scenen her i motsetning til Gjerstad og Meland, plassert innendørs. Kristus står med utstrakte armer akkurat som Thorvaldsens Kristus. -

Både dette motivet og flere andre av Lostings alterbilder er utført etter stilidealer fra renessansen idealer som også var fremherskende hos en del tyske malere tidlig på 1800-tallet, de såkalte Nazarenerne. De vendte spesielt tilbake til ungrenessansen, men også Rafael. Den gang var kunsten etter deres mening enda ung og ufordervet. Disse

kunstnere konsentrerte seg om religiøse bilder, og vi kan tydelig merke innflytelse fra dem på for eksempel altertavlene til Tidemand. To av hans motiver er for øvrig kopiert i Os-oppsatsen fra ytre gavlfelter. Stilidealene fra renessansen har forresten vist seg å ha en utrolig popularitet og levedyktighet i religiøse bilder helt opp til våre dager.

–

Lostings altertavle i likhet med de fleste andre fra denne tiden, tilfredsstilte neppe kravene til å være kunst. Det dreide seg i for stor grad om kopiering og masseproduksjon, noe som var i kunsten fremmed. Sammenligninger vi med Tidemand så har vi ganske sikkert også vært inspirert av andre maleres arbeider da han laget sine altertavlemalerier. Han kopierte imidlertid aldri. Det ville ikke blitt godtatt. Tidemand var kunstner med stor K. Losting derimot fortsatte tradisjonen fra 1600- og 1700 tallet da skillet mellom malerkunst og håndverk ikke var så stort. Da ble han tvert imot lært opp til å kopiere.

Anders Guttormsen Wigdahl (1830-) en takknemlig elev av Losting

Om dette har Johan Bøgh fortalt: « – i 1850 reiste han til Bergen og lod sig hverve til soldat. Han tog Underofficers – Eksamen 1857. Ved Siden af sin militære Stilling, som han beklædte i 12 Aar, havde han fra 1858 Ansættelse ved politiet i Bergen indtil han tok afskjed Høsten 1874. Wigdahl havde benyttet sine knappe Fritimer til at sysle med kunstnerisk Virksomhed oppmuntret og vejledet af J. L. Losting

og i 1872–73 besøgte han den offentlige Tegneskole, - Et brev fra Wigdahl til Bøgh Bergen 21/10 – 1879: «- At jeg er kommen ud paa Kunstnerbanen skylder jeg afdøde Maler J. L. Losting i Bergen. Ved hans Korrektur og Veiledning havde jeg nemlig faaet i stand de ovennevnte 2 billeder, og ved hans Raad i Foreningen med Udfalelse af Herr Professor L. Dietrichson angaaende et Billede jeg 1874 havde udstillet i Bergens Kunstforening, blev jeg tilskyndet at søge til Dusseldorf for min videre uddannelse, - « De fleste av Lostings elever kom ikke så langt. -

Lostings Testament af 30/3 – 1876

”Undertegnend Johan Ludvig Losting gjør herved som min sidste Vilje vitterlig, efter min død skal af min efterladet Formue der af mit hele Bo en Fjerdedel tilfalder Marianne Gundersen (hans husholderske) og Maximiliane Hagelin (hans søsterdatter). Derpaa Fjerdepart af min Formue d.e. af mit hele Bo skal indsettes i sikre rente – bærende Panteobligationer der skal lyde paa de tvende jomfruer dog saaledes at de ikke ret til at disponere over Capitalen men kun over Rentene Saalenge de begge lever fordeles Rentene mellem Dem saaledes at jomfru Gundersen erholder 1/3 Tredel og jomfru Hagelin 2/3 to Tredeler aarlig. Naar en af dem dør tilfalder ved dennes Dødsfald den ene Tredel af Capitalen - - «

Losting døde 31/3 -1876

Ved Lostings død hedret direksjonen ham med disse ordene:

Hans Offervillighed og Omsorg for den begyndende Kunstner var ligesaa stor som hans Hensynsfuldhed i Almindelighed var kjendt og erkjendt». I disse minneord hører vi gjenklangen fra dem som blev utalttøver Lostings eldre kollega Hans Leganger Reusch. Det var ogsaa stor likhet mellom disse to malernes innsats. Ingen av dem bragte det vidt med sin egen kunst, men begge ofret seg i et uegennyttig arbeid for å skape bedre vilkår for andre som sto inn på kunstens usikre bane. Både kunstnerne og Kunstforeningen skylder slike menn som Reusch og Losting stor takk

En spesiell takk for god hjelp går til bibliotekar Elisabeth Bochkon Tøsdal.

Jorunn Neby Vannes: **Husmannsdatteren Kari Nilsdatter Spid- søen fra Moster i Finnås**

- hennes og andre spedalskes erfaringer som hospitalslemmer i Bergen i årene 1863 - 1884

Kari Nilsdatters erfaringer som hospitalslem begynte den 30. mai 1863. Denne dagen var hun som 16 åring den yngste åtte unge spedalske fra Finnås i Sunnhordland som var kommet til Bergen for «å optages i Pleiestiftelsen for spedalske No 1». Vi kan regne med at de var kommet med båt fra Mosterhamn og at det var fattigkommissjonen i Finnås som hadde bestilt og betalt reisen. Det var mye sorg og gråt når de skulle dra hjemmefra. De hadde ikke noe håp om å se igjen foreldre eller søsken.

Kari kan sees som en representant for de mange fattige spedalske som etter 1857 ble sendt til stiftelsen for livsvarig forpleining i en tid da sykdommen ble ansett for å være arvelig. Hun kan også sees som representant for de som opplevde tiden da sykdommen ikke lenger ble ansett for å være arvelig men smittsom. Hun fikk dessuten personlig erfaring med den nye teorien gjennom Armauer Hansens forskning for å underbygge sin smitteteori. I ettertid kan man se at det skjedde en mentalitetsendring blant spedalske etter at «arvesynden» falt bort.

Kari Nilsdatter var født den 17. juli 1847 på gården øvre Spissøy på Moster i Finnås kommune i Ytre Sunnhord-

land. Kari var nr. 8 av 11 søsken hvorav ni vokste opp. I 1858 hadde familien ikke lenger noen gård da den måtte selges tvangsauksjon. Familien fikk en husmannsplass under gården der de levde «i stor armod». De var ikke lenger gårdeiere men husmannsfolk uten jord. (Kari betegner seg likevel som gårdmannsdatter og ikke husmannsdatter).

Kari var den 5. av søsknene som ble «spilt». Den eldste broren døde av sykdommen i 1856 da han var 24 år. En eldre bror og søster ble sendt til pleiestiftelsen da den ble åpnet i 1857 og døde der i 1861. Brita, en annen eldre søster ble sendt dit i 1858 og var der da Kari kom.

Kari Nilsdatter levde som hospitalslem i 21 år. Etter vel 17 år i stiftelsen flyttet hun til St. Jørgens hospital dit hun kom den 1. februar 1881. Kari var i St. Jørgen til hun døde i 1884. .

Kari har i ettertid fått et navn og nærmest blitt et ikon i spedalskhistorien. Etter 17 år som en av de «usynlige» og «stemmeløse» lemmene, kom hun ved en tilfeldighet i offentlighetens lys og fikk en stemme. Det skjedde i kjølvannet av at hun i november 1879 anmeldte stiftelsens lege Armauer Hansen for

*St. Jørgen kirke.
"Mit Syndeopffer Jesu
Blod, Jeg her ved Herrens
Altarfot, til læge-
domvil samle op, for
mins Spedalsche Siel og
Krop.» , tekst under alte-
tavlen , antakelig fra
1830-årene.*

at han uten hennes godkjenning hadde benyttet henne i et forskningsforsøk der han hadde stukket henne i øye med en stjernål som var påført materie fra en lepraknute hos en av lemmene som hadde den knutete formen for sykdommen. Anmeldelsen førte til at Armauer Hansen, daværende overlege for den spedalske sykdom, ble siktet for lovbrudd og fradømt sin stilling som lege ved stiftelsen. Kari var hovedvitne under rettssaken. Saken omtales senere i artikkelen.

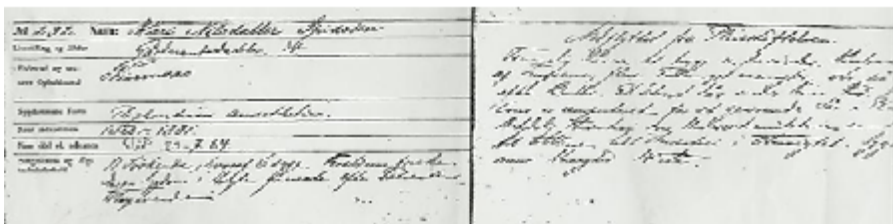
Hensikten med artikkelen er å gi et innblikk i erfaringer som hospitalslem for Kari Nilsdatter og andre spedalske i hennes tid, først og fremst innenfor Pleiestiftelsen for spedalske No.1 (1863-1880) men også litt innenfor St. Jørgens hospital (1881-1884). Hvorledes de ytre og indre rammer ved institusjonene (be)styrte livet til hospitalslemmene. Dessuten hvorledes Kari Nilsdatter Spidsøen kom til å skape historie ved å gi spedalske hospitalslemmer en stemme og stå frem for de-

res rettigheter som vanlige borgere.

Sykdommen og innlemmelsen

Sognepresten i Finnås hadde sommeren 1862 sørget for at Kari ble undersøkt av distriktslegen. Hun fikk bekrefte det hun fryktet mest, hun var «spilt» som sine fire eldre søsken. Hjemme hadde hun tre småsøsken og distriktslegen mente hun ikke kunne fortsette å bo sammen med dem. Fattigkommisjonen ville ikke forsørge henne når hun kunne få gratis forpleining i stiftelsen i Bergen. Stiftelsens protokoll viser at Kari er innkommet den 30. mai 1863 og registrert som hospitalslem nr. 607 Hun har den glatte formen for spedalskhet, (Elefantiasis anestetika)

Sykehistorien: «Begge Hænder og Ben følelseløse og atrophiske. Lillefinger og Ringfinger paa begge Hænder krogede. Under venstre Fods Hæl findes et fistibuløst Ulcus. Almenbefindende

taaligt. Ingen Menses. Sygd. begynte for 1 Aar siden med Blærer paa begge Albuer og Knæ og sener Lamhed. Har aldri lidt nød.»

Pleiestiftelsen

Stiftelsen lå flott til på høyedraget mellom Kalfaret og Lungegårdsvannet med Lungegårdshospitalet som nærmeste nabo. Den store to-etasjes hovedbygningen med klokketårn var et imponerende skue. Inne på området var det anlagt en stor hage med «Spadersgange for de Syge» med prydtreer og kjøkkenhage. På nedsiden av hagen var det en stor gravplass – den

øvre delen av den gamle fattigkirkegården (St. Jacobs kirkegård).

Nede ved Lungegårdsvannet hadde stiftelsen båter som lemmene kunne benytte til roturer.

Hensikten med stiftelsen var for det første å holde flest mulig spedalske isolert. Dernest når de først var innlagt, å holde kjønnene atskilt og isolert fra hverandre for å hindre forplantning innenfor stiftelsen. Dette avspeilet seg i konstruksjonen av hovedbygningen ved at den var delt i to identiske halvdelar, menn og kvinner i hver sin del, fysisk atskilt fra hverandre - «uden at

Utsikt fra Lungegårdsvannet mot Pleiestiftelsen og Lungegårdshospitalet

Fordelingen er saa fuldstændig, at in-
tetsomhelst Samkvem kan finne Sted».
(Løberg) De to halvdelar (fløyene) var
forbundet med en mellombygning. I
fløyene var det soveværelser
(sykeværelser) for lemmene. Spisevæ-
relsene var i 1. etg., kvinnes spise-
værelse var i 1. etg. i midten av kvin-
nefløyen mens mennenes store spise-
værelse var i 1.etg.. mellombygningen.
Her hadde forstanderen sitt kontor.
Antakelig var det her Kari Nilsdatter
og andre nyankomne ble mottatt og
registrert før de ble tildelt værelse.

Midt i 2. etasje var den store kirkesalen
(«bedesal») innviet i 1857. Ved siden
av var skolestuen der de ukonfirmerte
barna fikk undervisning. Eneste sted
alle lemmene kunne møtes innendørs,
var i kirkesalen når der ble holdt guds-
tjenester eller andre kirkelige handling-
er. For barna som var i konfirmasjons-
alder, var skolestuen et felles sted de
kunne møtes.

Hvem var stiftelsen bestemt for?

I brev den 18. september 1863 til dist-
riktslegene skrev overlege Løberg: «De
spedalske, for hvem Stiftelsen fort-
rinnsvis er bestemt, ere saadanne, som
kunne ansees i stand til at forplante
deres Slægt, altsaa yngre Individier og
Gifte i den Alder, hvori de endnu avle
Børn. Ved siden av disse ville ogsaa
Spedalske, der høieste Grad ere
angrebne av Sygdommen, og som paa
Grund af deres Vilkaar forøvrigt maa
antages at være til særdeles Byrde for
deres omgivelser, komme i Betragt-

ning».

Det var overlegen for den spedalske
sykdom som overbestyrer som avgjør-
de «Andragender angaaende Lemmers
Optagelse i Stiftelsen». Dvs. T.I. Lø-
berg fra 1958 til 1875.

Stiftelsen fungerte i praksis fungert
som en forsørgelsesanstalt for de fat-
tigste og på den måten avlastet distrik-
tene med mange spedalske for utgifter
og omsorgsarbeid. Kari og hennes søs-
ter Brita og andre som levde lenge med
sykdommen er eksempler på det. Men
det var også fattige spedalske som ikke
ville til stiftelsen for enhver pris og
heller ville leve på lægd hjemme. Det
lot seg ikke forene med spedalskhet
som en smittsom sykdom, mente Ar-
mauer Hansen.

Det første Armauer Hansen gjorde
etter at han overtok etter Løberg i 1875
var å få innført Lov om forsørgelsen av
fattige. Den ble vedtatt allerede i 1877.
Den bestemte at legdordningen ikke
kunne brukes for spedalske. Loven
påla dessuten de som « ere Gjenstand
for Fattigforsøgelse (...) i Regelen
indlægges i offentlige Pleie- eller Hel-
bredelsesantalte (...)»

Bestyrelse, ansatte og tjenere

Overbestyrer var den til enhver tid
overlege for den spedalske sykdom. .
Timandus Jonas Løberg hadde vært
overbestyrer siden 1858 etter å ha blitt
beskikket som Overlæge for den spe-
dalske Sygdom, søndre District og

*Christian August Grønvold (1810-1889)
prest til St. Jørgen og øvrige milde stiftelser i
Bergen samt sogneprest til Aarstad fra 1842.
Ble entlediget i 1885. Døde i 1889.*

siden 1863 også for hele landet. Han hadde vært ansatt som lege i stiftelsen fra 1857. (Da Kari fikk brev om opptagelse i 1863 var det underskrevet av Løberg og det var han som i 1866 - tre år senere, ga henne tillatelse til hjemmebesøk.) Han gikk av som overbestyrer og overlege i 1875 for å overta stiling som direktør for Rikshospitalet. Armauer Hansen som var tilsatt som lege i stiftelsen siden 1868, ble i 1875 konstituert som overlege for den spedalske sykdom og ble som sådan også

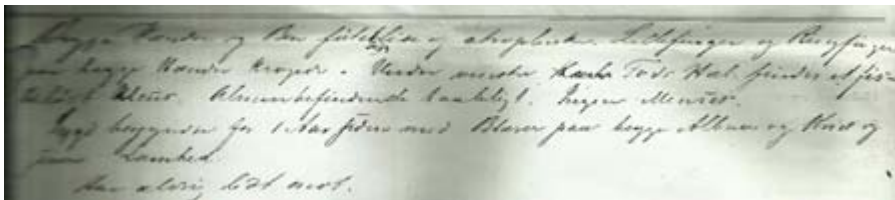
overbestyrer for stiftelsen. I 1880 ble Armauer Hansen fast tilsatt som overlege for den spedalske sykdom og fortsatt dermed også som overbestyrer.

Forstander i stiftelsen Wilhelm Hartwig hadde vært tilsatt siden 1857. Hans oppgave var å forestå «Stiftelsens Bestyrelse idethele», det vil si å ivareta den daglige drift av stiftelsen. Han var pålagt å påse at «god Orden og Renlighed» ble overholdt og at så vel ansatte som lemmer oppfylte sine plikter. Han bodde med sin familie (etter hvert med i alt 10 barn) i den ene av funksjonærboligene ved hovedinngangen til stiftelsen.

Prest i stiftelsen siden 1857 var Christian August Grønvold. Han hadde vært utnevnt som prest til St. Jørgens Hospital og øvrige milde Stiftelser i Bergen siden 1842. Han hadde ansvar for stiftelsens geistlige handlinger foruten å være sjelesørger og besøke de syke i stiftelsen.

Han bisto ved begravelser og ble tilkalt når noen «Syg ønsker at nyde Alterns Sacramente» Vi skal senere se eksempel på at hvordan han påtok seg å være talerør på vegne av lemmene

Stiftelsen hadde hatt stiling for lege mai 1857. Løberg den første som ble ansatt. Da han i 1858 i tillegg ble beskikket som overlege for den spedalske

sykdom i stiftelsen, ble det opprettet en ny legestilling og Holmboe ble ansatt. Han var nylig sluttet da Kari kom til stiftelsen i mai 1863. Cand.med. B.C. Vedeler var konstituert i stillingen og ble derfor den første legen Kari Nilsdatter møtte i stiftelsen og ble undersøkt av. Høsten 1864 ble legen P. Jürgensen tilsatt og var i stillingen til 1868 da Armauer Hansen ble tilsatt. Han var i stillingen til 31. mai 1880 da han ble som kjent fradømt stillingen. Edvard Bøckmann som var lege ved St. Jørgens hospital gikk inn i stillingen og ble Kari sin lege siste halvåret hun var i stiftelsen.

Stiftelsen hadde en stilling for skolelærere. Han var ansatt å undervise de barna som ikke var konfirmerte barna. Det var ukentlig undervisning gjennom hele året. Barn som var innlagt i Lungegårdshospitalet fikk undervisning i stiftelsen og ble konfirmert sammen med disse. Skolelæreren var også klokker og hadde antakelig tilsyn med kirkesalen som lå ved siden av skoleværelset i midtbygningen. (I løpet av årene Kari var i stiftelsen, ble det innlagt nærmere 50 barn hvorav de fleste var ukonfirmerte).

Tjenere

Ifølge folketellinger for 1865 var det ansatt 16 tjenere som alle bodde og hadde kost i stiftelsen, ni kvinnelige og syv mannlige. Kjøkkenpersonalet (se under «Bespising») og «oppvarningspiger» utgjorde halvparten. En dreng var tilsatt for å hjelpe legen med syke-

pleien med medisintillagingen. Utover de fast ansatt tjenerne var det «gangkoner».

Av budsjettet ser vi at det i tillegg de fast ansatte, var utgifter til «vaagekoner», «natvægter», til vask og rengjøring».

Lemmenes erfaring med stiftelsen

Sykeværelsene

Stiftelsen hadde i alt 40 værelser for lemmer, 20 for hvert kjønn. Løberg påpekte at det var soveværelser og ikke sykeværelser. De fleste lemmene var til enhver tid oppgående. Ifølge årsmelding for 1863 «kunne kun omtrent 20 av 307 anees som stedse sengeliggende». Tilfeldige opplysninger i senere årsmeldinger viser at det i gjennomsnitt kan ha vært 10 % av lemmene som til enhver tid var sengeliggende. Værelsene var store med sine 5x5 m og god takhøyde, og var beregnet for syv lemmer. De hadde store vinduer mot utsiden, kvinnefløyen mot hagen og mannsfløyen mot veien til Lungegårdshospitalet. (En besøkende på 1880-tallet forteller at vinduene var fylt med blomster og planter.) Om inventaret skriver Løberg: «Det væsentligste Inventarium til Sygestuerne er Sengesteder af Jern med Madratser af Aalegræs, hvorover er lagt en tyndere Madrats og Hovedpude, stoppede med Uld, Tepper af Uld som Overbredsel, Lagener af Klaverdug. De mest angrebne Syge ligger paa Madratser af Krøllhår.». I følge Løberg måtte madrassene renses jevnlig og til dels fornyes, også fordi det kom veggul i dem. Annet inventar

i værelsene var (bok) hyller. Og – ifølge Fjeldsbø, hadde lemmene «et vaskevannsfat og en handduk på deling. Også den uunnværlige «nattpotten». (Mer siden). I korridoren utenfor værelsene hadde lemmene skap for oppbevaring av klær og andre private eiendeler. Hyllene og skapene var som annet inventar og hjelpemidler «forfærdiget» av «snekkerne» blant de mannlige lemmene. At det i værelsene var knapt med plass, kan vi se av brev fra Engel Skjeldevig som i 1871 hadde værelse nr. 1. I et av brevene han skrev til familien ber han «om du vilde være saa snild og ombytte med mig dit skrivekrin med det skrin som jeg havde klæderne i naar jeg reiste det er mig saa stort at jeg ikke kan ha det inde paa Værelset (...) de ser saa meget paa at det maa være pænt».

Behandling - bad - og smørekur

De nyankomne var ofte urene, hadde skorper og sår og var plaget av skabb og andre hudsykdommer. Det første ukene gikk med uker til å rense hud og lege sår. Vanlig prosedyre for «nyoptagne» var å bli underkastet en kur som gikk over flere uker – «en 6 Dage varende Smørekur med Tjære, Grønsæbe og senere Bad, for at tilintetgjøre Fnatten (...) et 2-8 ukers Ophold i Sengen for at indskrænke, rense og læge forskjellige andre Hudsygdomme og Raadsaar».(Vedeler)

Det ble benyttet igler, kopping og grøt-omslag og Vandduge» foruten opiat og andre sedativa og roborantia

«hvoriblant Vin og Chinin spiller en viktig rolle ikke til virkelig nytte saa dog til en trøst". (...) Intet Legemiddel gives for den udbrudte spedalske Sygdom», fastslo Vedeler i 1863.

Bade- og smørekurene foregikk i badebygningen der det var to badrom med fire badekar i hvert, et dampbad og et rom for innsmurning og tjærebehandling. Varmt vannet kom fra en kjele i kjøkkenet gjennom et rør under gårdsplassen. En «badedreng» og en «badepige» «badedreng» og «badepige» var ansatt for å betjene badene som ble brukt i faste behandlingen for alle nyankomne men som trolig ble brukt ellers for å myke opp hud og ledd og hindre tilstivning. Etersom det var en stilling for «kopper», må det bety at kopping var en vanlig behandling.

Kurforsøk

Pleiestiftelsen var ikke en helbredelsesanstalt men var likevel pålagt «at anstille Kurforsøg med saamange af Stiftelsens Lemmer, som Overbestyrelsen bestemmer». Små grupper av unge av begge kjønn som hadde sykdommen i et tidlig stadium ble valgt ut og var til enhver tid «Kurpatienter», flere av dem i årevis. De som ble valgt ut til kurforsøk ble holdt under gode hygieniske og dietetiske forhold Foruten «roborende» behandling fikk de tran og jernmidler. Arsenik og diverse andre «droger» ble prøvd uten virkning og heller viste seg å være skadelige. Noen av «Kurpatientene» ble utskrevet som

helbredet. Forsøkene ga gjerne lemme-
ne og de ansatte i stiftelsen et håp om å
finne en kur. På den annen side var det
kanskje misnøye med forskjellsbe-
handling når det gjaldt forpleining
og oppmerksomhet fra stiftelsens lege.

Hygiene

Legen hadde ansvar for å føre tilsyn
med hygienen innen stiftelsen. Et ho-
vedproblem var at stiftelsen var over-
fylt og det var vanskelig å unngå at de
friskeste og sykeste måtte dele værelse.
For det ene var det plagsomt og urolig,
for det andre kunne de smitte hverand-
re. Stadige tilfeller av rosen
(erysipelas) mente legen skyldtes
trangbodddhet. Det var tilfeller av tyfus
og lungetuberkulose uten at flere ble
syke. Legen mente det skulle tas opp
færre slik at det var reserveværelser for
kritisk syke og døende. I snitt døde 10
% av lemmene hvert år. Løberg mente
antall innlemmelser først kunne redu-
seres når det ikke lenger var pågang av
nye søkere. I 1880 – siste året Kari var
i stiftelsen, ble det forpleiet 243 syke.
Av disse døde 24, de fleste av den knu-
tete formen. .

Sanitære forhold og utluffing

Lemmene klaget over dårlige sanitære
forhold. «Et vaskevannsfat og en hand-
duk på hvert rom for alle syv. (...)
Mange hadde åpne sår så det var en
forferdelig lukt. Satte tjærebutter under
sengen for å døyve lukt og de brente
einer» (Fjeldsbø). I 1865 klaget den

nye legen (Jürgensen) over det samme.
«Vidstrakte stinkende Saar utbrede saa
slemme Uddunstninger at trods al mu-
lig Ventilation deres Concupernaler
neppe kunde holde ud at være i samme
Værelse». Stiftelsen burde ha reserve-
værelser for syke som er til stor plage
for andre lemmer, mente legen.

Det andre som luktet var pottene -
«Natskrin» og «Kammerpottes», som
sto i hvert værelse. I 1865 gikk de over
fra zinkpottes til porselenspottes som
var lettere å holde rene og ikke bevarer
den «excrementiøse» lukt som zinkpot-
tene gjorde «naar de bruges stadigen
og i lengre Tid», skriver Løberg. Latri-
nene lå langt vekk fra hovedbygningen
og kunne bare brukes på dagtid. For
noen av lemmene var latrinen util-
gjengelige. For de som var «stedse
sengeliggende», de som knapt kunne
gå og de som var blinde, var latrinen
utenfor rekkevidde. Sunnhetsberet-
ningene forteller dessuten at diaré var
av de alminneligste «sykdommene»
blant lemmene og i noen tilfeller også
oppgitt som dødsårsak.

Når det var dårlig utluffing så mente
Løberg i 1865 at det var lemmene sin
egen skyld. Utluffningen var ment å
skulle skje gjennom vinduene mens
lemmene av vane hjemmefra holdt de
lukket. Løberg minnet dessuten om at
værelsene «kun ere bestemte til Sove-
værelser og om Dagen kunne tilstræk-
kelig udluftes». I 1867 rapporterte le-
gen Jürgensen at sunnhetsstilstanden
hadde vært bedre enn tidligere og
«sannsynligvis laa Aarsagen hertil i
den Forandring, som er foregaaet i

Ventilasjonen af Værelserne.»

Bespisningen

Kari som de fleste andre som kom til stiftelsen var vant til et enkelt kosthold og var ofte underernært fordi det ikke hadde vært nok mat hjemme og kostholdet ensidig. Det fortelles at det likevel tok tid før lemmene vennet seg til å like den rikholdige og sammensatte kosten de fikk i stiftelsen. Kostholdet var den viktigste delen av forpleiningen men også den største utgiftsposten i stiftelsen gjennom alle år. (I 1863 var den fire ganger så stor som lønnsutgiftene) I følge Løberg skulle maten være av « god Beskaffenhed og i tilstrækkelig Mængde». All mat måtte kjøpes inn med unntak av grønnsakene som det år for år ble dyrket mer av i hagen til stiftelsen. I 1863 ble det innhøstet « 4,5 Tønne Skalotløg, 1,5 Tønne Næper 1,8 Tønne Gulerøtter og 4,5 Tønne Kaalrabi».

Det var mye som skulle tillages når omkring 300 forpleiede i løpet av året skulle bespises. I 1865 hadde kjøkkenet fem ansatte for tilberedning av måltidene, en spiseimester, en overkokk og to underkokker og en kjøkkenpike. Dessuten var det fire «oppvarterpiker» som kanskje hjalp til i de to spiseværelsene og betjente lemmene under måltidene.

Som vi ser av sammendrag av spisereglementet nedenfor, er det ikke tvil om at kosten var av «god Beskaffenhed» men om det var «tilstrækkelig Mængde» til hver av lemmene var en

annen sak. Maten ble fordelt nøye og av reglementet ser vi at alt ble veiet og det flytende målt. Det kan se ut til å ha vært standard porsjoner slik at alle fikk like mye, enten det var barn, unge, kvinner og menn. Det ble klaget over at porsjonene var for små, især for de unge og for mennene. Alle likte ikke maten de fikk og når det var de samme rettene som gikk igjen, ikke bare fra uke til uke, men fra år etter år, var det et problem.

I følge reglementet for husordenen var det fire måltider om dagen og til faste tider. Frokost kl. 7 ½ (om sommeren 8 ½), middag kl. 12 ½, kaffe kl. 4, aften kl.8 (om vinter 7 ½) . Måltidene skulle inntas i spiseværelset. «Lemmer, der er istand til at indfinde sig paa Spiseværelset, maa ikke modtage Mad paa Soveværelset». Det var heller ikke tillatt å ta med mat fra spiseværelset eller gjemme mat. I forhold til antall lemmer (inntil 140) som skulle bespises til hvert måltid i hvert av de to spiseværelsene, er det vanskelig å forestille seg hvorledes det ble organisert.

Spisereglementet

Av stiftelsens spisereglement kan vi se at det ble kjøpt inn næringsrike føde- midler av «god Beskaffenhed». Hvert middagsmåltid inneholdt enten kjøtt, flesk, fisk eller sild og alltid med en eller annen form for grønnsaker. Spisereglementet som gjaldt da Kari kom til stiftelsen, var innført og godkjent av Løberg i 1859. Det ble ikke forandret i hans tid, heller ikke da det kom et nytt

i 1881 bortsett fra forbedringer av sykekosten. For lemmer som var i stiftelsen i mange år, kom det mye klager over at maten var den samme uke etter uke og år etter år. Reglementene viser at måltidene og rettene var de samme i 1859 som i 1868 og 1881. For Kari og andre som var i stiftelsen i mange år, var det med å gjøre tilværelsen svært monoton.

Innholdet - summarisk:

Frokost med te og melk og smørbrød. Middagene på hverdager varierte mellom retter tillaget enten av fisk, sild, kjøtt eller flesk med tillegg av poteter og grønnsaker som kålrot, gulrot, roer, erter, løk og persille. To dager i uken med tillegg av melkeveling. På mandager var det spekesild, servert sammen med poteter og siktet rugbrød samt ølsuppe (i 1868 var den skiftet ut med vellings).

På søndager var det kjøttsuppe med brød. Det var ingen tynn suppe men besto av rått kjøtt, bygggryn, salt, løk, poteter, roer eller kålrabi, «samt persille og andre urter efter Aarstiden» og siktet rugbrød. Alle hverdager var det om ettermiddagen kaffe med sukker og fløte, til aftens melgrøt (av byggmel) med sur eller søt melk. Til aftens på alle søn- og helligdager var det dessuten te med smørbrød. Jul-, nyttårs samt påske og pinseaften var det risengrøt med sirup og øl.

Timandus Jonas Løberg (1819-1882) var ansatt som lege ved Pleiestiftelsen fra den ble åpnet i mai 1857, overbestyrer for stiftelsen og overlege for den spedalske sykdom, søndre del fra 1858, for hele landet fra 1863 inntil han sluttet i 1875. Hans utgangspunkt var at sykdommen var arvelig.

Syssetsetting

Det sørges forat Stiftelsens Lemmer paa passende Maade og saavidt muligt syssetsettes med Arbeide. Inntekten tilfaller i regelen stiftelsen, men Fors-tander kan efter nærmere Overlæg med Overbestyreren lade endeel af Arbeid-sindtægten tilflyde Lemmerne som Opmuntring for Flid og god Opførsel.

Noen mente stiftelsen var en arbeidsanstalt mer enn en pleiestiftelse og sammenlignet den med St. Jørgens hospital der lemmene ikke hadde noen

arbeidsplikt. Tidligere var det en bestemmelse om at lemmene «navnlig skulle de bistaa Gangpigerne i at ordne og rengjøre Værelser og Senge.» Denne var fjernet i 1860.

Stiftelsen hadde ansvar for å legge til rette for arbeidsvirksomhet blant lemmene såfremt det kunne forenes med deres helbredstilstand. For det ene var viktig for trivselen. Uten arbeid kunne dagene bli lange. For det annet skaffet arbeidet inntekter, først og fremst for stiftelsen men etter avtale med forstanderen, også for lemmene.

Ifølge Løberg ble det utvist mye lyst og iver ved arbeide «men der er mange blinde eller fullstendig mangle fingre, intet som helst arbeide kan utføre der for mange er et Savn. Heller ingen ingen let Sag at sysselsætte, et stor Antal Syge hvis ringe Legemskræfter lægge en avgjørende Hindring i Veien for enhver betydelig Legemsanstrengelse, og hvis temporære Velbefindende idelig afbrydes af Sygdomsanfald, der for længre Tid gjør dem uskikkede til enhversomhelst Beskjæftigelse».

Løberg skriver i sin årsberetning for 1864 «at der nu hersker en Ro og Orden, som man for nogle Aar tilbage neppe skulde anset det muligt at oppnaa». Årsaken var etter hans mening at arbeidsvirksomheten hadde vært i fremgang og det hadde lyktes å beskjefte alle arbeidsføre lemmer «hvilket har øvet en paatagelig gavnlig Indflydelse paa hele det Forhold i Stiftelsen». Det gjaldt kvinnene så vel som mennene.

Forstanderen som arbeidsinspektør

Forstanderen hadde ansvar for at lemmer som legen erklærte for å være skikket, ble sysselsatt med passende arbeide. Det var fast arbeidstid, om formiddagen fra kl. 9 til 12 og om ettermiddagen fra kl. 3 til 6. «Ingen maa, uden Inspektørens Tilladelse, i Arbejdstiden forlade et anvist Arbejde; forsaavidt Nogen formedelst paakommen Sygdom nødes til at forlade saadant Arbejde, har han enten selv eller gjennem nærmeste Kammerat strax at give Inspektøren fornøden Underretning.»

Alt å arbeide var ikke like populært. «De syke, mannlige og kvinnelige måtte hjelpe til med rengjøring, matservering o.a. for over 200 pasienter».(Fjeldsbø) En av de mannlige lemmene klaget skriftlig over at han var satt til å oppvarte andre lemmer. Det var under hans verdighet. (Det minst populære arbeide skal ha vært å tømme latrine-ne.)

Men for de mange som hadde en viss arbeidsevne i behold og i perioder ikke var plaget av sykdommen, ble dagene lange hvis de ikke hadde noe å ta seg til.

Sysselsettingen besto hovedsakelig i å utføre arbeid lemmene var vant med hjemmefra. For mennene å binde not- og fiskegarn, skomakerarbeid, snekkerarbeid og hagearbeid. Kvinnene var beskjefte med sying, spinning og strikking og til vedlikehold av klærne til lemmene. D

Eksempel på arbeide som ble utført av lemmene i løpet av et år: (1867)

Skomagerarbeide: 137 Par nye Sko, 308 Par saalet, 169 Par flikket, 8 Par nye Overlæder. Snedkerne, der tillige udføre Malerarbeide, have foruden at have arbeidet 34 Ligkister og malet 21 Sygestuegulve ogsaa forfærdiget, repareret og opmalet forskjellige mindre Gjenstande, desuden været behjælpelig med Nedlægning af nyt Gulv i et Sygeværelse , ny gulv i en Del af Gangen, Reparation og Opsetning af af Rækværket mellem Stiftelsen og Lungegaardshospitalets Portnerbolig, malet dette, Latrinevognene, 16 Vinduesposter og m.m. Sadelmagerne have omstoppet 359 Aalegræsmadrasser, 23 Krølhaarsmadrasser, 337 Uldsenge og 1Liggepude, desuden arbeidet de til Fruentimmernes Beklædning nødvendige Hægter.

Af Fruentimmerne: Spinding af 114 lod (?) Uld. Strikning: 12 Par nye Strømper, 4 Par Vanter samt 294 Par Strømper og 26 Uldtrøier paastrikket. Syarbeide: 45 Kjoler, 14 Kvindetrøier, 12 Skjorter, 98 Forklæder, 67 Underbuxer, 32 Mandtrøier, 69 Buxer, 47 Veste, 98 Haandklæder og Ligtøi til 42 døde.

Dessuden er af saavel af de mandlige som de kvindelige Lemmer udført sædvanlig Husgjerning.

Til inntekt for Stiftelsen har lemmene i tillegg «forfærdiget» et mangfold av fiskegarn og nøter, 34 ligkister, samt diverse skotøy. Av fruentimmerne: spunnet 1152 (...) ull, striknet 185 par

Strømper, sydd diverse klær, 373 laken, 225 skjorter, 212 særker.

Av arbeidsinntekten fikk lemmene dette året fått utbetalt halvparten - 570 av 1039 Spd.

Stiftelsen som oppdragelsesanstalt

Lemmerne skulle vise sig sædelige og fredsommelige samt lydige mod stiftelsens foresatte og betjente. De ere pligtige til ordentlig at udføre det dem paa lagte Arbeide og have i Et og Alt at rette sig efter Husordenen for Stiftelsen.

Foruten at stiftelsen kan sies å ha fungeret som en arbeidsanstalt kan det sies at den nødvendigvis ogsaa har fungert som en oppdragelsesanstalt. Det forekom sjelden at noen forlangte seg utskrevet fordi de ikke kunne tilpasse seg stiftelsens reglementer. Men som vi vet var det en del som rømte, det vil si forlot stiftelsen uten tillatelse. Men de fleste hadde ikke noe valg, de hadde ingen å reise tilbake til. Hver ny som kom inn, måtte ikke bare venne seg til å tåle et liv i ufrihet og et liv med sorg og savn, men ogsaa oppdras til å følge regler og plikter innenfor ufriheten. Alle nye som kom inn, barn, unge og voksne måtte venne seg til å innrette seg rette seg etter.

Reglene for Husorden

Alle lemmer som var friske nok, skulle være påkledd, om sommeren kl.7, om

vinteren kl. 7½ . Alminnelig sengetid om sommeren kl.9, om vinteren kl.8 ½. Det lot ikke til å være forskjell på uke-dagene. De hadde plikt til så langt evne og krefter strekker til, å utføre det arbeide som de pålegges. Allminnelig arbeidstid er fra kl.9 til 12 og fra 3 til 6. Alle lemmer som er i stand til det skal innfinne seg på spiseværelset og ikke få mat på rommet. «Tobagsrygning tillades ikke inde i Hus; hvorhos største Forsigtighed i Omgang med Ild indtrængende paabydes».

Regulativet for stiftelsen skulle være slått opp i hvert værelse slik at alle skulle kjenne til det og kunne innrette seg deretter.

Forseelser og straff

«Har nogen af Lemmerne gjort sig skyldig i Opsætsighed , Trættekjerhed eller annen Forseelse eller slet Opførsel, kan den skyldige ifølge Forstanderens eller Inspektørens, efter Overlæg med Lægen, fattede Bestemmelse, berøves en del af sin Kost, ligesom han ogsaa i et vist Tidsrom kan nægtes Adgang til at forlade Værelset

Lemmer som gjorde seg skyldig i brudd på reglene for husorden eller andre bestemmelsene i Regulativet kunne få disiplinærstraff. I følge Fjeldsbø kunne man få disiplinærstraff for små forseelser. Det kunne være brudd på reglene i Husorden eller man ikke passet arbeide. I følge Fjeldsbø kunne straffen være bare å få «gråsoppa» i en uke og opptil 14 dager,

satt i «husarrest» eller bli nektet å gå til byen- få «bylov». .

Utvising

Den strengeste straffen var utvisning og ble brukt ved «usædelighed» – lemmer som viste utuktig atferd. Menn som ble tatt i usædelighet, ble utvist for godt. Kvinner som fikk barn, ble utvist men kunne søke om å bli tatt opp igjen etter ett år. Det ble født tre barn i stiftelsen i løpet av 1863-1875. Et av barna ble født samme år Kari kom dit. Begge foreldrene var lemmer i stiftelsen og ble hjemsendt. (Løberg). Av foreldrene til de to andre var bare moren innlemmet i stiftelsen. Barnet som ble født i 1875 ble døpt i St. Jørgens hospitals kirke. Moren hadde vært i stiftelsen i seks år og «under mit Op- hold der blev jeg besvangeret og maatte derfra i fjor den 6. Mai, efter at jeg i Desember hadde fått en Søn, forlade Stiftelsen (...). Hun søkte om å bli tatt opp på nytt.

Hjemmebesøk

Den, der engang er optaget som Lem af Stiftelsen, maa ikke forlade samme uden at Tilladelse dertil er meddelt fra Overlægen for den spedalske Sygdom.

Denne bestemmelsen i stiftelsens «Regulativ» var den som førte til mest uro, fortvilelse og sorg blant lemmene når det viste seg at overlegen ikke ga tillatelse til hjemmebesøk. Særlig for dem som hadde barn og familie hjemme. Selv ikke korte hjemmebesøk ble

uten videre tillatt. Overlegen begrunnet det med at besøkene «i mange Hensende medfører Misligheder» men føyer til: « Det er imidlertid vel tvilsomt, om denne Nægtelse i Længden fuldstændig vil kunne gjennomføres, da Hjemveen, fornæmmelig Længslen efter de hjemmeværende Børn, hos enkelte ytrer sig med så stor Styrke, at den lader befrygte Tab af Forstanden», skriver Løberg i 1863. Og det hendte. «Af Stiftelsens Lemmer maatte i forrige Aar 3 tilstaaes Tilladelse til for kort Tid om Sommeren at gjøre et Besøg i hjemmet, da Hjemveen i den Grad havde betaget dem, at det maatte anses utilraadelig at holde dem tilbage. De indfandt sig Alle igjen i Stiftelsen inden den fastsatte Tid».

I følge notat i stiftelsens protokoll var Kari «hjempermittered» tre uker i august i 1866 – tre år etter at hun var reist hjemmefra. Det er også notert at hun kom tilbake i rett tid. Hvordan denne reisen ble ordnet vet vi ikke. Det kan være henne Løberg mener når han i årsberetningen skriver: 1 hjempermitteredes paa 3 Uger, og kom i rette Tid tilbake». For foreldrene og søsknene hjemme på Spissøy, må det i så fall ha vært en stor begivenhet å ha Kari kom hjem på besøk.

Den strenge håndhevingen av bestemmelsen om tillatelse til å forlate stiftelsen for hjemmebesøk, førte til at spedalske avsto fra å søke om plass. «Modvillien mod at indlægges på Pleiestiftelsen No. 1 synes at tiltage år for år, og som grund anføres at den der engang er indlemmet i stiftelsen, næg-

tes tilladelse til at gjøre kortere besøg til hjemmet, selv for at se sine nærmeste ved deres dødsleie. Denne bestemmelse har fremkaldt, og vil hos mange fremkalde mindelsen om et fængselsliv.» skrev en distriktlege i 1872. «Den er en årsag til at flere pladser i stiftelsen stå ledige, og af den grund vil få spedalske fra dette distrikt af egen fri villie søge om optagelse. Hvis bestyrelsen vilde vise sig mere tilbøielig til at tilstede kortere besøg i hjemmet, vilde snart alle pladser blive optagne, og stiftelsen blive betragtet som en velsignelsesrig indretning, hvad den i sandhed er».

Restriksjonen gjaldt ikke korte dagsturer til byen For et visst antall syke var det tillatt å få fri for kortere tid av dagen til å gå utenfor stiftelsen og ned til byen for å gjøre ærend eller selge varer de hadde laget i stiftelsen. Etter «byloven» var det antakelig forstanderen som ga tillatelse.

Rømming

Å forlate stiftelsen uten tillatelse ble betraktet som rømming. I løpet av 1869 -1881 rømte 103 av lemmene, 72 menn og 31 kvinner. Det var de yngste av begge kjønn men flest unge menn som rømte og som regel etter å ha vært kort tid i stiftelsen. Risikoen ved å rømme var å bli nektet plass den dagen sykdommen gjorde at de ikke kunne forsørge seg og trengte pleie. Og den som engang hadde vært innlagt, var «stemplet» og hadde små muligheter til å livberge seg utenfor. Derfor ble de

fleste værende – det var et sted «of no return». Noen fant trøst i kristendommen og så på sykdommen som en byrde de var pålagt av Gud som en vei til nåden, det evige liv. En har sagt at det ble lettere å leve med sykdommen etter at han ble kristen. «Det kristne håp er et levende håp både for dette livet og det neste «. (Fjeldsbø).

I et tilfelle valgte en av lemmene å begå selvmord. Forstander Hartwig skriver den 13. oktober 1869 til overlege Løberg:

«Lem i Pleiestiftelsen Rasmus Pedersen Hofstad af Selje Præstegjæld indkommet den 29. April har idag endt sit Liv ved Selvmord. Han sprang kl. ... 6 ud gennem Vinduet i sit Værelse (No. 4) over i Lungegaardshospitalets Have og har derfra kastet sig i Vandet hvor man fandt ham først henimod kl. 8. Hans tidligere Tilstand har ikke gjort nogensomhelst Anledning til at befrygte en saadan Handling.».

Armauer Hansen nevner selvmordet i sin beretning for 1869 uten at han har noe forklaring på hvorfor det skjedde. Han kjente tydeligvis lite til Hofstad. Selvmord var en kriminell handling i 1869.

Lemmene og legetjenesten

Lemmene hadde ikke forventinger om at den ene legen som var ansatt i stiftelsen kunne gjøre så mye for de nærmere 300 som ble forpleiet hvert år. De var dessuten klar over at legen ikke var der for å helbrede sykdommen men for

Gerhard Henrik Armauer Hansen. Lege ved stiftelsen og underlege ved Lungegårdshospitalet fra 1868. Ble konst.overlege for den spedalske sykdom og overbestyrer for den spedalske sykdom fra 1875, to år etter at han oppdaget leprabakterien. Men han som sykd. ykd. over i en ny epoke i historien

« at tilse og behandle indtrufne Sygdomstilfælde blant de i Stiftelsen værende Lemmer (...). De visste at han lot seg innhente «paa hvilkensomhelst Tid av Døgnnet hos de af Stiftelsens Syge, som maatte tiltrænge øieblikkelig tilsyn.» Daglig hadde han runder på samtlige «Stuer», for at lemmer som ønsket å rådføre seg med han, kunne få anledning til det. Han hadde han en «dreng» til å assistere seg med syke-

pleie og med tillaging av medikamenter. Han hadde også administrative oppgaver der han var med forstanderen om å bestemme «hvad som skulle iaktas ved Lemmers Modtagelse og Fordeling paa de forskjellige Stuer». Det var et problem når alle værelsene var oppfylte og det ikke var reserveværelser for plassering av de aller sykeste. Når de gjaldt lemmens arbeid var det legen som avgjorde om de kunne fritas på grunn av sykdommen eller sammen med forstander bestemme hva slags arbeide den enkelte var skikket for.

Utover dette var han som tidligere nevnt, pålagt «at anstille Kurforsøg med saamange af Stiftelsens Lemmer som Overbestyreren bestemte».

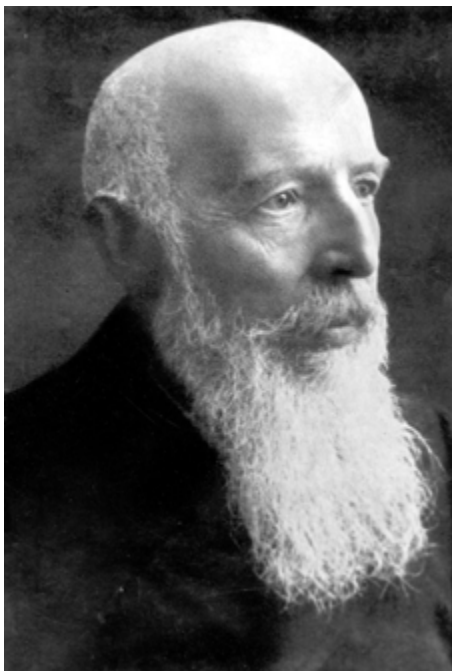
Obduksjon som ny «Institution»

Lemmen hadde ikke store forventninger til hva legen kunne gjøre for den enkelte unntatt i nødsituasjoner. De reagerte likevel da P. Jürgensen som tiltrådte som stiftelsens lege høst 1864, i tillegg til sine mange andre oppgaver, obduserte avdøde lemmer. Lemmen i stiftelsen visste at obduksjon av lik var en del av virksomheten i Lungegårdshospitalet, men var hittil blitt «forskånet» for dette som de anså for å være en helligbrøde og en skjending av de døde. Det inngikk heller ikke i legens instruks at han skulle «anstille» obduksjoner. Antakelig reagerte også presten Grønvold på den nye praksisen i stiftelsen og for lemmerne var det naturlig å «besvære» seg over den nye «Instituionen» til han

som deres sjelesørger. Jürgensen hadde ingen forståelse for lemmene reaksjoner. Jürgensen skriver i sin beretning for 1865 at obduksjonene har vakt «lydelig Mishag og stor Modstand blant Lemmerne (...) Andet hadde jeg ikke ventet mig blant det Slags Folk, hos hvem Fordomme og stærke pietetiske Følelser er saa sterkt raadende». Han opplyser dessuten at han dette året ikke har foretatt mer enn tre obduksjoner «dels for at opfylde Departmentets ønske om at iagttage den tilbørlige conduite, at gaa langsomt og lempelig tilværks i denne Sag». Selv om ikke Jürgensen fikk så mye gjort, så hadde han likevel lagt grunnen for det arbeidet som Armauer Hansen tok mål av seg til. Å benytte avdøde lemmer i sin utforskning av «Spedalskhedens Aarsager».

Lemmenes erfaring med Armauer Hansen

Da Armauer Hansen våren 1868 begynte i stiftelsen, var det som den unge og ivrige legen som interesserte seg for lemmene og de plagene de hadde som følge av sykdommen. De likte gjerne at han brukte den moderne betegnelsen «lepra» på sykdommen og omtalte dem som «Patienter». Da ble de mer lik de «curable» spedalske i Lungegårdshospitalet. At Armauer Hansen var tilsatt som underlege i sykehuset hos den berømte overlege Danielssen, ga kanskje også litt status til lemmene i stiftelsen. At det først og fremst var for å ha tilgang til sykehusets laboratorium, kjente de gjerne ikke til.

Gerhard Henrik Armauer Hansen som aldrende.

Av hans årlige beretninger for stiftelsen kan vi se at han fra første stund var svært arbeidsom som lege og ikke minst som patolog. Lemmene satte pris på at han viste interesse for de lidelsene og plagene de hadde som følge av sykdommen. Ikke minst gjaldt det øyelidelser som førte til at mange ble helt eller delvis blinde.

Armauer Hansen – øyelege og kirurg

Uten å ha noe praktisk erfaring med øyelidelser behandlet han allerede første året mange for «Iritis» (betennelse i

regnbuehinnen), en følge av knutedannelse. I sine førsteberetninger beskriver han detaljert om tilfeller der drypping med Atropin ikke var nok og at han utførte «iridectomier» (lage hull i regnbuehinnen). Likeledes hvordan han behandlet øyne som «lukket seg» som følge av adhesjoner av pupilleranden. Han forteller at inngrepene var vellykket. «Friskt anlagte sår hos leprøse å tilhele som kjent meget hurtig».

Armauer Hansen var også aktiv med andre inngrep. Allerede fra første året forteller han at 16 pasienter har fått fjernet « nekrotiske og cariøse ben, helst metatarsi og tarsi». Han rapporterer også om en vellykket amputasjon på nedre del av tibia. «Tilhelingen gikk uforstyrret (...) «med en passende inrettet Støvle og ved hjelp av Krykke gjør Pasienten nu lange Spadserture.» I 1869 har han foretatt tre amputasjoner «for mere udbredt Caries i Fotens Ben». Det er samme året som det for Kari Nilsdatter er notert i stiftelsens protokoll: « H. crus amputeret for necrose». Det må antas at det var en av de tre amputasjonene Armauer Hansen utførte dette året. Denne gang er det ikke opplyst noe om resultatet eller følgene av amputasjonene. Vi kan bare anta at også disse tre ved hjelp av krykke kunne gjøre «Spadserture».

I årene deretter inneholder ikke hans beretninger opplysninger om denne del av hans virksomhet. Det betyr ikke at behandlingen av øyelidelsene opphørte eller at det ikke ble gjennomført operasjoner på ben og knokler men heller at det ble så vanlig at den travle Armauer

Hansen ikke tok seg tid til å få det med i beretningen. At det fortsatte, viser beretningen at dette året ble det utført åtte forskjellige operasjoner, derav syv amputasjoner hvorav to av skinnebeinet, 26 tarsofaria interna (operasjon på øyelokk) og tre iridectomier. Beretningen dette året er av overlege G.A. Hansen og underlege E. Bøckmann. Om begge har vært «operatører» vet vi ikke. Det har trolig vært Bøckmann som førte beretningen for 1880 «i pen- nen».

Obduksjon og vitenskapelig utbytte

Armauer Hansen var sikkert kjent med sin forgjenger Jürgensens erfaringer med obduksjon i stiftelsen og visste at lemmene var sterkt imot at obduksjon av døde skulle være en del av legens arbeide. Lemmenes protester var for-gjeves. Armauer Hansen hadde støtte av overlege Danielssen ved Lunge-gårdshospitalet ved at han som under-lege kunne benytte laboratoriet. At det i 1868 ble «foretaget den fornødne Ombygning og Reparation af Ligstuen for at indrette den til Obduktionsrum» kan forstås som å ha vært en støtte fra overlege Løberg og forstanderen Hartwig.

Av hans beretning for 1868 kommer det ikke frem at han hadde andre problem med obduksjoner annet enn at han ikke fikk gjort alt skrivearbeidet ferdig. Han skriver at «av de utførte obduksjoner er 10 ført til protokolls, fra de andre ufullstendige notater». I 1869 klager

han over mangel på tid og alt som legens instruks forutsetter at han skal overkomme. «Det er også intet ringe Arbeide at forlange af en Mand, at han skal føre Journal over omtrent 300 Patienter». Hvis ordningen med legetilsynet blir det samme «faar man la Pleiestiftelse være Pleiestiftelse og ikke haabe paa noget videnskabelig udbytte av den». Han kan dette året likevel legge frem resultatene av «de patologisk-anatomiske Undersøgelser ved 22 Obductioner».

At han hadde problem med lemmer som protesterte, ser vi av en hendelse der «Obductionen blev ufuldstændig paa Grund af en Søsters Mellomkomst. (...) Tarmer fik jeg ei Tid til nærmere at undersøge, ligsom jeg desværre ei kunde medtage noget til mikroskopisk Undersøgelse, da den omtalte Søster havde indfundet sig og faaet hele Stif-telsen i Bevægelse og der skede en større Demonstration mod Obductionerne i det hele og specielt mod Bortføren af Dele av Liget».

I sin beretning for 1874 la Armauer Hansen fram resultatene av 51 obduksjoner tiltross for at protester og misbilligelse fra lemmene.

Hvor mye tid han benyttet til obdusering fra 1875 da han var blitt konstituert som overlege for den spedalske sykdom, sier beretningene ikke noe om. Men obdusering var kommet for å bli tiltross for protester og misnøye blant lemmene. Det lå som et uromoment i stiftelsen i årevis og var gjerne medvirkende til reaksjonen da Kari Nilsdatter fire år senere tiltross for

NORWEGIAN LEPROSY-ASYLUM,
FIRST DISTRICT, No. 1. SOUTHERN DISTRICT.
BERGEN.

protester og uten samtykke ble benyttet av Armauer Hansen som forsøksperson. For lemmene handlet det kanskje om opplevelse av umyndiggjøring og manglende om råderett over eget legeme, også som død. I 1879 kan Kari sies å ha vært en katalysator for lemmenes frustrasjoner og fortvilelse over det livet de som spedalske lemmer var tvunget til å leve.

Kari som ufrivillig forsøksperson

Kari Nilsdatter var i 1879 gjerne en av de få som i årevis hadde levd med den glatte formen for spedalskhet uten å ha fått problem med øynene. Etter 17 år i

stiftelsen hadde hun sett at mange med samme formen som henne men også med den knutete formen, fikk øynene «ødelagt» av sykdommen og til sist kunne bli helt blinde. Armauer Hansen var dette året midt i sin forskning for å finne ut hvordan sykdommen smittet. Herunder hadde han bestemt seg for å undersøke om en med den glatte formen med spedalskhet kunne bli smittet av en med den knutete formen ved å innpode materie fra en med den knutete til en med den glatte. Han hadde tidligere gjort et forsøk med tilsvarende innpodning på en arm uten å få noen reaksjon. Nå hadde han bestemt seg for å gjøre det i et øye for å se om det ga et

annet resultat. Hvorfor han valgte å bruke Kari i forsøket vet vi ikke men kan forestille oss at det var fordi hun hadde en «ren» glatt form, uten knuter, hadde ikke problem med synet og anså henne for å være en snill og lydig person som han antok var samarbeidsvillig.

Hva som skjedde vet vi gjennom hospitalspresten Grønvold og han skrivelser til Tilsynskomiteen for stiftelsen den 21. november 1879. Her forteller han at ved flere av sine sykebesøk i stiftelsen (i november 1879), hadde Kari «besværet» seg over at overlege Hansen hadde «beskadiget eller saaret hendes Øye». Hennes gjentakende «besværelser» over overlegens behandling, gjorde at Grønvold som stiftelsens prest for sin samvittighets skyldt bestemte seg for å gjøre Tilsynskomiteen kjent med Kari sin klage. I skrivelsen med klagen gjengir Grønvold hva Kari har fortalt:

Armauer Hansen hadde den 3. november bedt henne komme på legekontoret da han ville foreta «en ubetydelig og smertefri operasjon i hennes ene øye». Hun hadde bedt om å bli fritatt da hun ikke manglet noe på synet og fryktet for at en slik operasjon ville være forbundet med smerter og få følger for ettertiden. At hennes innsigelser ikke nyttet og at Armauer Hansen med et skarpt instrument hadde gjort et smertefullt stikk i øye. Etter stikket hadde øyet svulmet opp og hadde «siden befundet sig, nu i den grad det er tiltaget, at hun til dels er berøvet Nattesøvnen og frygter at miste Øiet».

Kari fortalte at hun ikke forsto hva hensikten med inngrepet var, men at Armauer Hansen senere hadde underrettet henne om at han hadde podet materie fra en «en tuberculøs Spedalsks Saar i øiet for med denne Operation at å forsøge paa at faa consuleret sin Theorie om Smittsomheden som Spedalskhedens væsentlige, men ikke primære eller absolute Aarsag». Forklaringen var til ingen trøst for Kari som hadde god grunn til å være engstelig både for at øyet var skadet og for å ha blitt påført den mer ondartete formen for spedalskhet.

Reaksjoner på hendelsen

Grønvold var forbitret over den «uforskyldte» smerten som Armauer Hansen hadde utsatt Kari Nilsdatter for som «et meget snilt og fromt Lem i Stiftelsen». Også over den frykt og uro som forsøket hadde frembrakt hos lemmene. Grønvold kjente til at Armauer Hansen hadde gjort et lignende forsøk tidligere. Den gangen var også en av lemmene benyttet men innpodingen var gjort på en arm og hadde ikke ført til noen reaksjoner. Å gjøre podingen var noe ganske annet. Også fordi Kari hadde protestert og prøvd hindre å bli stukket uten at hverken Armauer Hansen eller Hartwig som hadde vært tilstede og hjulpet til, hadde tatt hensyn til det.

Hendelsen som offentlig sak

Denne gangen bestemte derfor Grøn-

vold å rapportere hendelsen til Tilsynskomiteen for Pleiestiftelsen No.1.. Hans rapport ble levert komiteen den 21. november og allerede 24. november behandlet i deres møte. Av komiteen ble rapporten fra Grønvold ansett for å være en anke på Kari Nilsdatters vegne. Den 29. november hadde komiteen møte i stiftelsen der også Armauer Hansen og Kari Nilsdatter var å tilstede og ble «forhørt». Saken var «delikat» for Tilsynskomiteen på grunn av Armauer Hansens dobbeltrolle, konst. overlege for den spedalske sykdom og overbestyrer ved stiftelsen på den ene side og legen ved stiftelsen som var anklaget på den annen side.

I januar 1880 ble resultatet av forhøret og anmeldelsen sendt over til Stiftamtmanden i Bergen som skriver:

”Jeg antager at Overlægen herved har gjort sig skyldig i Legemsfornærmelse mod sagesløs Person, og har den Fornærmede forlangt Overlægen i denne Anledning tiltalt og straffet (...) og forbrudt sig mod Cr.L. 24 § 27, uden i saa Henseende at kunne siges at have handlet i Overildelse.”

Stiftamtmanden skriver videre at «ifølge Pleiestiftelsens prester er Stemmningen blant Lemmerne paa Pleiestiftelsen ved det passerede blevet i høi Grad opirret imod Overlægen, og antages denne som Følge heraf for Fremtiden neppe at ville nyde den Tillid (og – Agtelse-) at han med Held vil kunne virke som Læge ved Pleiestiftelsen».

I april ble Armauer Hansen ved kgl. resolusjon «undergiven Justitiens Tiltal-

le for den 3die Nvbr 1879 at have stukket den i nævnte Pleiestiftelse indlagte Pige, Kari Nielsdatter Spidsøen i Oiet med en stærnaal, der kort i Forveien var ført gjennem en Knude hos en af den knudede Form af Spedalskhed lidende Patient «.

En seier for lemmene

For lemmene i stiftelsen var det en seier å bli hørt av instanser utenfor stiftelsen. De hadde i over 10 år vært kritiske til Armauer Hansens «videnskabelige Nidkjerhed» og forbitret over å bli benyttet som forskningsobjekter etter sin død og nå også med Kari som eksempel, mens de levde. Lemmene hadde følt seg maktesløse og hadde ikke hatt andre enn presten og sjelesørgeren Grønvold «å besvære» seg til. Kari hadde allerede våren 1880 fått en heltestatus blant lemmene og Grønvold var antakelig tilfreds med den vendingen saken hadde fått

Kari søker om overflytting til St. Jørgen

Kari var ved hendelsen i 1879 blitt 32 år, plaget av sykdommen og blant dem som etter mange år i stiftelsen, hadde vennet seg til de daglige rutinene og det monotone livet uten kontakt med livet utenfor. I alle år i stiftelsen hadde hun dessuten hatt søsteren Brita å trøste seg til. Hun døde i september 1879 - 43 år gammel. De største begivenhetene i stiftelsen var gjerne når nye lemmer kom inn eller når noen ble så syke

at de døde.

Fra 1879/80 og årene deretter var det stadig flere av Kari sin generasjon av lemmer som hadde vært i stiftelsen siden ungdommen som nå søkte om overflytting til St. Jørgens hospital. Deres viktigste begrunnelse var at de ønsket seg et eneværelse. Men det gjaldt bare de som kunne betale de innlemmelsespengene som krevdes. For Kari og andre som ikke hadde noen til å betale for seg, var St. Jørgen uoppnåelig.

Utover våren 1880 ble det pinlig for Kari å være i stiftelsen. Hun kunne ikke unngå å møte Armauer Hansen når han var på sine runder i sykeværelsene og heller ikke kunne hun unngå Hartwig. I april tok Kari mot til seg og søkte om overflytting til St. Jørgen tiltross for at hun ikke kunne betale for seg. Sannsynligvis var det Grønvold som hadde oppmuntret henne til å søke og som sto bak søknaden. Han hadde god grunn til å føle ansvar for den situasjonen Kari var kommet opp i. Uten at han hadde brakt hennes klage over Armauer Hansen til Tilsynskomiteen hadde det ikke blitt noen anmeldelse. Den 26. april 1880 leverte Kari sitt «Andragende» om å bli overflyttet til St. Jørgen. Til forskjell fra andre som søkte, så anga hun ingen grunn for søknaden.

«Undertegnede Lem af Pleiestiftelsen No. 1 ansøger herved ærbødigst om Tillatelse til at blive overflyttet til St. Jørgens Hospital. Da jeg intet selv har og heller ingen, der kan betale for mig, nødes jeg til samtidig ærbødigst at

ansøge om Fritagelse for at betale de sædvanlige Indtrædelsespenge.

Ærbødigst

Kari Nilsdatter Spidsøen Bergen den 26. april 1880

Forstander Hartwig skriver i sin påtegning den 3. mai:

«Kari Nilsdatter Spidsøen af Finnaas Prestegjeld har været indlemmed i Pleiestiftelsen siden 30. mai 1873. Paa hendes Opførsel i Stiftelsen har jeg intet at udsætte.» (oppgir 10 år feil - 1873 i stedet for 1863) G.A. Hansen skriver den 4. mai: I forhold til ovenstående erklæring tillader jeg mig at andbefale Andragendet.» (Han fester seg tydeligvis ikke ved at forstanderen har redusert Kari sin tid i stiftelsen med 10 år.)

Kari må vente på ledig plass.

Hun var bare en av flere som søkte om plass sommeren 1880 og bestyrelsen ved St. Jørgen fant ikke grunn til å prioritere henne foran mer trengende søkere. Legen ved St. Jørgen Bøckmann, skrev den 8. mai at Kari Nilsdatter Spidsøen «lider intet av at man tilsiger å hende, at hun skal bli optaged ved første nædste Leilighed». Og den 25. mai skriver bestyrer Borge at «thi saa gjerne jeg vilde yde min Bistand til, at den i Pleiestiftelsen nærværende Kari Nilsdatter Spidsøen (Nr. 4) kunde overflyttes til St. Jørgen, i det jeg tilfulde indseer og indrømmer at det av Hensyn til de bekjendte hende vedkommende Omstændigheder for Tiden kan være mindre behagelig for hende

at være der, kan jeg dog ikke paa Grund af det ovenfor anførte med min bedste Vilje foreslaa hende dertil med Forbigaaelse af de nævnte to i Distriktet værende Kvinder».

Kari hadde håpet å flytte fra stiftelsen før rettssaken kom opp men slik gikk det ikke. Den 22. mai fikk Kari meldingen om at hun var stevnet som vitne. Den 25. mai skriver Bøckmann «thi saa gjerne jeg vilde yde min Bistand til, at den i Pleiestiftelsen nærværende Kari Nilsdatter Spidsøen kunde overflyttes til St. Jørgen, i det jeg tilfulde indseer og indrømmer at det av Hensyn til de bekjendte hende vedkommende Omstendigheder for Tiden kan være mindre behagelig for hende at være der».

Rettsaken og dommen

Saken kom opp for Bergen Extraret den 31. mai og Kari møtte som 1. vitne. Det var seks andre vitner, alle var ansatt i stiftelsen. Ingen andre av lemmene var stevnet som vitne.

Dommen ble avsagt samme dag.

«Retten finder (...) at Tiltalte, hvor meget der end efter det Anførte kan tale til hans Unnskyldning for hans Handlemaade fra et lægevidenskabeligt Synspunct, ved at den af ham brugte Fremgangsmaade saaledes som den af han med fuldkommen Aabenhed er erkjent, med Overlæg har benyttet sin Stilling ligeoverfor 1. Vidne til at paaføre henne en Legemslidelse, som han selv erkjen-

ner at han ikke kunde gaa du fra, at hun ville ha samtykket i at underkaste sig, hvis han paa Forhaand havde gjort hende bekjent dermed.»

Armauer Hansen ble dømt etter Criminallovens Cap. 24. som gjaldt embedsmenn som misbruker sitt embete

Om straffen sies det blant annet «der ikke kan være Spørgsmaal om at anvende annen Straf paa Tiltalen end Fortabelse af en Bestilling, hvori han efter det Passerede neppe i Fremtiden vilde kunne virke med samme Held som tidligere».

Om embetet han er konstituert i: «Da Tiltaltes Forhold ikke har været af den Beskaffenhed at han ogsaa skulde ansees for at være uskikket som Overlæge for de Spedalske (...) vil dommen ikke gaa videre end til Fradømmelse af Sidstnævnte Bestilling hvori Tiltalte har forbrudt sig».

For de spedalske var dommen en bekreftelse på at de som hospitalslemmer hadde de samme rettighetene som andre borgere. Den representerte også en moralsk oppreisning for de spedalske som i årevis hadde opplevd seg å være mindreverdige individer og en trussel for samfunnet fordi spedalskhet ikke bare hadde vært en sykdom men en medfødt degenerativ arvelig egenskap som måtte utryddes.

Armauer Hansen lot ikke til å være særlig berørt av dommen, engasjert som han på den tiden var av sitt forskningsarbeid for å underbygge smitteteorien. Dommen rokket heller ikke ved

hans status som forsker og oppdageren av leprabakterien. Han var fornøyd med ikke lenger å ha ansvaret for legetjenesten i stiftelsen. Det ga han større frihet og å kunne konsentrere seg om sin forskning og om det administrative arbeidet som fulgte med embetet som overlege for den spedalske sykdom. Fra høsten 1880 hadde han en arbeidsplass på Bergen museum samtidig som han fortsatt samarbeidet med Danielsens og benyttet laboratoriet i Lungegårdshospitalet.

Kari Nilsdatter i St. Jørgens hospital

Kari ble værende i stiftelsen ut året og først i januar 1881 ble en ledig «Fruentimmerplass» i St. Jørgens hospitalet hennes. Den 1. februar 1881 ble hun innlemmet i St. Jørgens hospital.

Sykdommen i 1881

Hospitalsprotokollen gir oss et inntrykk av hvordan sykdommen hadde utviklet seg når vi sammenligner med protokollen fra 1863.

”Tømmelig Parese af begge n. faciales. Kontraktur af Fingre, flere Fallanger mangler. Ar på albuer efter Bullæ. Et åbent Sår under høire Fod. Venstre crus er amputeret for et (gjenerende?) Sår i Planta. Betydelig Anæstesi over Underextremiteter samt (...)til Albuen. Lidt Anestesi i Ansigtet. Sykdommens Varighet 14 Aar.» (riktig er 18 år)

Kari var preget av forandringer som

følger av lammelser av facialisnerven, at ytre deler av fingrene var er falt av og under foten har hun et åpent sår. Det andre benet var amputert for 12 år tidligere.

En ny tilværelse for Kari – «et lidet stille Værelse»

Kari hadde hørt mye om St. Jørgen, hvor fritt lemmene levde der. Kvinner, menn og barn kunne omgås fritt, arbeide eller bare ha selskap med hverandre i en stor felles sal, på dagtid gå ut av huset når de ville og dessuten selv bestemme hva de skulle spise og til hvilke tider. Men hva lemmene som kom fra stiftelsen var mest opptatt av, var å få et værelse for seg selv. Alle som søkte om overflytting fra stiftelsen til St. Jørgen, hadde det som en hovedbegrunnelse - « allerede i flere Aar følt et økende voxende Ønske om at blive optaget i St. Jørgens Hospital fordi en altid større Trang til et lidet stille Værelse».

I stiftelsen hadde de i årevis delt værelse med inntil seks andre og levd med mye støy og uro. At lemmene hadde mislikt stiftelsen med dens strenge regime, vært lei spisereglementet, fått lite mat og plaget av dårlig rengjøringen, ble ikke klaget over før de var trygt plassert i St. Jørgen. At bygningene i St. Jørgen var gamle og mye var gammeldags sammenlignet med pleiestiftelsen, lot ikke til å være avskrekkende.

Erfaringer med St. Jørgen

Hvordan Kari tilpasset seg og kom til å

Grue og matskap. Foto: Nina Aldin Thue.

Intet spisereglement i St. Jørgen. Fikk kostpenger og kjøpte inn mat. På 1880-tallet var det felles måltider og tjenestepiger som laget til mat. Ingen arbeidsplikter.

trives i St. Jørgen vet vi ikke. Vi kan bare se på de forholdene hun og de andre lemmene levde under og gjøre oss tanker om hvorledes det var. Et gode for Kari var at det var flere som var overflyttet fra stiftelsen før henne, så hun var blant folk hun kjente fra før.

Hovedbygningen

Den store toetasjes hovedbygningen der Kari fikk et værelse i, var fra 1754. Den hadde en avdeling for hvert kjønn uten å være atskilt som i stiftelsen. Siden 1870 hadde det vært ialt 60 eneværelser i de to avdelingene, likt for-

delt med 30 for «Fruentimmer» og 30 for «Mænd». Værelsene – kalt for «kamre» var 2x2 meter og hadde tidligere hatt senger – «brixer», for to lemmer. Værelset kunne luftes gjennom vindu mot utsiden og hadde i 1. etasje dør ut mot en stor åpen fellessal, fra 2. etasje ut mot et galleri med trapp ned til en stor fellessal. Den var imponerende med en takhøyde på seks meter. Den store salen hadde to høye vinduer i fronten ut mot hagen. Annet dagslys var det ikke. Salen var både var oppholdsrom og arbeidsrom for lemmene. Her var det lett for alle å møtes enten det var for å ha sosial kontakt eller for å arbeide.

St. Jørgens hospital.. Hit lemmer fra stiftelsen ønsket seg for å få et eneværelse og mer frihet

Husholdningen

Hver avdeling hadde et kjøkken med en stor å grue (ildsted) og et matskap for hver av lemmene. Mens de tidligere hadde tilberedt all mat selv, var det på 1880-tallet innført felles måltider. Hospitalet hadde aldri hatt noe spisereglement som bestemte dagsorden og hva måltidene skulle bestå av. Lemmen ble tildelt kostpenger for innkjøp av matvarer som forstanderen hadde ansvar for utdeling av. Ansatte «tjenstepiger» tilberedte maten hvilket i følge «Reglene for Husorden» skulle skje «med største økonomi, samt sørge for,

at samme er ren og vel tillavet». For Kari var det sikkert en lettelse at hun ikke behøvde lage maten selv.

Tjenere for lemmene

Kari fikk antakelig mer hjelp av «tjenere» enn hun var vant til fra stiftelsen. «Tjenestepikene» bodde i hospitalet og sto til tjeneste fra kl. 6 morgen kl. 10 om kvelden. De hadde som oppgave å ha oversikt over de sykes behov for pleie og bistå de «saa meget som mulig». De skulle sørge for ro og orden i «Sykeværelsene» og hjelpe de syke

med «forbindinger». De skulle også holde «Stuer, Kammere, Kjøkken, Gange og Gaardsrum rene og ryddige». Tjenestepikene hadde ansvar for å informere «Vaagekonerne» om den enkelte sykes behov for pleie i nattens løp. Vågekoner var tilstede om natten og «skulle gaa over Stuerne alt i et, men især holde sig der hvor de til Hjælp mest trengende Syge findes». Vaskekoner kom og vasket tøy ukentlig

Hospitalet hadde en «sygeoppasser» som var legens medhjelper ved de sykes «Forbinding og Pleie». Han skulle flere ganger daglig «innfinne seg i hospitalet for å assistere ved de sykes pleie» når legen ikke var der. Han var alltid tilstede ved legens morgenvisitt, «ligesom han flere Gange daglig må indfinde sig i Hospitalet for aa assistere de Syges Pleie».

Beskjeftigelse

Hospitalet hadde ingen organisert syssetsetting for lemmene eller plikter som hadde med driften å gjøre. Ved at det var tjenere som tok seg av det nødvendige, disponerte lemmene dagen fritt og kunne velge å arbeide hvis de ville og var friske nok til det. De kunne også gå ut av hospitalet og oppholde seg i byen om dagen men være i hus innen kl. 9 om kvelden.

For mennene var det populært å lage ting som de kunne ta med seg til byen for å selge og derved spe på kostpengene. De kunne selge sine produkter på torget eller ved å gå i husene til folk.

Pengene fikk de beholde selv. (Siden 1750 hadde det ved kgl. Reskript vært tillatt for spedalske lemmer å gå rundt i byen og selge sine produkter. Det opphørte først i 1891) Kvinnene arbeidet med å spinne, strikke, veve og sy.

Lemmenes status

Hospitalet var en mild stiftelse der lemmene hadde sine egne som «Raadsfolk» hvorav noen fungerte som «Raadsmæned» med ansvar for å ha tilsyn med at ro og renlighet ble overholdt og at den vedtatte husorden ble fulgt. De skulle også bidra lemmene med råd og dåd, assistere forstanderen med utdeling av kostpenge, stå for utdeling av innkomne matvarer samt se til at pengegaver ble lagt i «den store Pengebøsse». Lemmene var hospitalets «Husfolk» og pliktige til å rette seg etter gjeldende regler for Husorden. Ifølge reglene kunne lemmer utvises. Ved gjentatte forseelser og oppsetsighet kunne lemmene utvises ifølge Regler for Husorden av 1881. Tidligere kunne ikke lemmer ved hospitalet utvises da de hadde «kjøpt» retten til å være der til de «uddøede».

Avslutning

Med den hjelp og omsorg St. Jørgen hadde å tilby, var Kari trolig svært takknemlig for å ha fått en plass der. Sykdommen gjorde henne gradvis mer ufør og påførte henne mere plager. Om eller hvordan hendelsen med Armauer Hansen og rettssaken hadde satt spor

hos henne, vet vi ikke. Paradoksalt nok var det den ulykkelige hendelsen som hadde ført til at hun hadde søkt seg til og fått plass og fikk leve sine siste år ved St. Jørgens hospital. Men sykdommen gikk sin gang og etter tre og halvt år i hospitalet, den 23. juli 1884 døde Kari Nilsdatter Spidsøen som følge av sykdommen, 37 år gammel.

Noter

- 1) Løbergs avgang kom til å bety et tidsskille for stiftelsen og de spedalske. Løbergs faste overbevisning hadde vært at sykdommen var arvelig. I 1875 sto denne teorien for fall. Det var to år siden Armauer Hansen hadde oppdaget leprabakterien og teorien om at spedalskhet var en smittsom sykdom hadde begynte å få gjennomslag. Løberg hadde maktet å holde ro og orden med de utfordringer det var å få stiftelsen til å fungere etter sin hensikt.
- 2) Om det var «ligtale» eller jordpåkastelse ved begravelsene fra stiftelsen, har forf. ingen opplysninger.
- 3) Sitat fra brev fra Engel Skjeldevig til familien på 1870-tallet. Han var innlemmet i stiftelsen 1871-1876.
- 4) P. Jürgensen ble tilsatt som lege høsten 1864 og omtaler i 1865 obduksjon i stiftelsen som en «Institution» som er innført etter godkjenning av departementet for de Indre. Kilde: «Beretningen for Sundhedsforholdene i Pleiestiftelsen for Spedalsk No 1 for 1865»
- 5) På 1840-tallet ble obduksjoner i St. Jørgens hospital utført av legen Danielssen avsluttet p.g.a. protester fra lemmene. Grønsvold var utnevnt som prest til St.Jørgens hospital i 1842 og motstander av obduksjon på bibelsk grunnlag og demed en støttespiller for lemmene.
- 6) Vogelsang s. 150-151
- 7) Aar 1880 den 31te Mai blev inden Bergens Extraret i Sag Nr. 99/1880 Justitien Utsnitt fra domsprotokoll Byfogd og Byskriver i Bergen: Domsprotokoller I.B.b 16 1878-1882, side 226-229.
- 8) I alt 350 kvinner ble innlemmet i løpet av årene Kari var i stiftelsen, i gj.snitt 20 i året, i alt 283 kvinner døde, i gj.snitt 15 i året
- 9) 1) Opplysning fra O.D. Lærum. 2) Omtalt i Danielssen årsberetning for 1883 for Lungegårdshospitalet: «I tre aaret har overlege Hansen benyttet hospitalets laboratorium (...).

Gina Dahl:

Da døden kom til Odalen

Årene 1800-1814 var på mange måter en nødstid i Norge. Noen av nødsårene i perioden var blant de største i norgeshistorien. Kriger og stormer var med på å gjøre perioden vanskelig for folk flest, og det samme var epidemier som rev folk vekk med hard hånd. Arkivverkets dataregistrering av alle norske kirkebøker i perioden 1801-1814 viser klart hvordan epidemier gjorde store innhugg i befolkningen.

Et av de stedene hvor epidemier har grassert uten sidestykke er i Odalen, det som tidligere ble kalt Strøm prestegjeld. Strøm prestegjeld lå rundt Storsjøen, som er forbundet med Glomma gjennom Oppstadåa. I gamle dager rodde eller gikk kirkegjengerne over isen på Storsjøen dersom de skulle til kirke i hovedkirken. Strøm prestegjeld var meget stort, og ble derfor delt i 1819 i Sør- og Nord-Odal prestegjeld. Sør-Odal går fra Kongsvinger i øst til Nes i vest, og inkluderte utenom det tidligere hovedsognet Strøm også annekstene Ullern og Oppstad. Nord-Odal grenser i nord mot Stange og i vest mot Eidsvoll, og inkluderer sognene Sand og Mo. Storsjøen deler de to kommunene mellom seg.

Strøm i Odalen var et stort prestegjeld, også i østlandsk målestokk. Her ble det født nesten dobbelt så mange som i et vanlig innlandssogn på Hedmarken. Dødstallene var likevel svært høye: Mens de fleste sogn opererte med et

lite fødselsoverskudd 1801-1814, opererte Strøm i Odalen i samme periode med et underskudd på mer enn 400 sjeler. Årsaken til dette var de fryktelige epidemiene som herjet i Odalen, spesielt i årene 1809 og 1813, epidemier som raserte både gårder og slekter. I så måte kan vi si at døden kom til Odalen i akkurat denne perioden.

Sykdom og lidelse

Mangt og meget rammet våre forfedre, også de i Odalen. Nordmenn før oss hadde verken vaksiner eller antibiotika til å bekjempe mange av de sykdommene vi i dag slipper å bakse med, noe som førte til at selv de enkleste sykdommer kunne ha døden som følge. I de ministerialbøkene hvor dødsårsaker oppgis, ser det ut til at mange nordmenn rundt 1800 døde av «banale», men tydeligvis dødelige tilstander som sting, kolikk, matmangel, omgangssyke, forstoppelse, forkjølelse og halsesyke. Sår som ikke grodde og store smerter i alminnelighet må ha vært vanlig for store deler av befolkningen.

Presten i Inderøy i Nord-Trøndelag, Job Dishington Bødtker, er en av få som skriver veldig eksplisitt om hva våre forfedre døde av, og de lidelsene disse måtte utholde. Om enn historiene er triste, så viser Bødtkers opptegnelser den medfølelsen og omtanken medlemmene av lokalsamfunnet må ha hatt for

hverandre. Vi leser blant annet i Bødt-
kers ministerialbok at Marithe Pauls-
datter Heyern har vært syk i den ene
høften i hele femten år, før hun dør 68
år gammel i 1802. Samme år dør Elias
Jacobsen (60 år) som har ligget på
«døds seng» i en måned, men som el-
lers har vært «elendig næsten et heelt
Aar af Gikt». På samme tid dør også
den fattige Lars Olsen (53 år) fra kone
og syv barn av hissig feber. Også barn
led over lengre tid: Da den seks år
gamle Anna Margaretha Hansdatter
dør av tæring i 1802, så har hun allere-
de vært syk i et halvt år og vært senge-
liggende i tre uker. Et langt sykeleie
hadde dessuten Anna Pedersdatter
Røefossen, som dør 25 år gammel i
1803. Da har hun allerede vært syk i

elleve år, men spesielt dårlig «kun» i
de siste 4 ½. Til slutt dør Anne av «den
gyseligste Tæring og Nærvesvækkel-
se».

Renhold i tidligere tider var så som så.
Det kunne dessuten være langt mellom
både leger, kirurger og apotekere.
Mange har derfor benyttet seg av sine
egne såkalte «kloke koner» og natur-
medisiner som nok har gitt noe lind-
ring. Andre igjen vendte seg til kvakk-
salvere som hadde store muligheter for
inntjening når epidemiene grasserte
som verst. Dette er nok årsaken til at
det i 1794 ble bestemt at en kvakksal-
ver som utsatte syke for fare skulle
straffes med 20 riksdaler i bot. Gjorde
han det samme på nytt, skulle han set-

Forordningen fra 1776 hvor det blant annet innskjerpes at alle graver skal være minst tre
alen dype både sommer og vinter, og at lik ikke under noen omstendigheter skal innsattes i
kirken. Kilde: Statsarkivet i Bergen.

tes på et halvt års straffarbeid i et «Forbedringshus.» Det ble samtidig bestemt at de som ikke var leger men som likevel hadde gode kunnskaper innenfor feltet, måtte søke Det danske kanselli om lov til å praktisere i det distriktet hvor vedkommende bodde. At flere slike praktiserende har vært dyktige, er sikkert.

Nervefeber og blodgang

Uansett hjelp eller ikke, så slo døden til, og enkelte år i store mengder. I Odalen, som i resten av Norge, var noen av de farligste og mest smittsomme sykdommene nervefeber (tyfoidefeber), blodgang (dysenteri) og kopper. Vi vet også at flere distrikter, inkludert Odalen, har slitt med venerisk sykdom, syfilis.

Noe av det som tok livet av flest mennesker i Norge var nervefeberen. Dette var en bakterieinfeksjon som angrep tarmen, og den ga vanligvis høy feber, diaré og hudutslett. Spesielt farlig var det når det kom avføring eller urin i drikkevannskilder, da kunne tyfoidsmitten spre seg veldig fort.

Nervefeber kunne også være farlig selv om man overlevde sykdommen, og da spesielt hvis sykdommen satte seg i galleblæren og fortsette å skille ut bakterier. Dette førte til at tilsynelatende «friske» personer fortsatt kunne være smittebærere. Det mest kjente eksempelet er Typhoid Mary, egentlig Mary Mallon, en kokke i New York som rundt 1900 smittet ca. 50 personer med nervefeber. Mary var bærer av bakteri-

Skrekken kan ta mange former. Theodor Kittelsens bilde «Pesta i trappen» fra 1896 kan være ett bilde på den gruene innbyggerne i Odalen må ha følt da epidemiene grasserte som verst. Kilde: Wikimedia Commons.

en selv om hun så frisk ut, og det var manglende hygiene som gjorde at hun smittet mange av dem hun laget mat til. Mary ble sendt i karantene til øya North Brother Island i East River. Først i 1920-årene ble sykdommen utryddet i Norge.

Blodgang, eller dysenteri, grasserte også blant våre forfedre. Også dette er en akutt diarésykdom. Den forårsakes av bakterier, og symptomene er feber, blodig avføring, diaré og store magesmerter. I dag er det antibiotikaen som tar knekken på de fleste former for dysenteri. Historisk sett var det spesielt der hvor man bodde tett og hadde dårlige sanitærforhold, at dysenteri var mest utbredt. Urent drikkevann kunne også være svært farlig: Et av de største

Syfilis, et eksempel på hvordan sykdommen kunne arte seg. Kilde: Wellcome Images, Wikimedia Commons.

utbruddene av blodgang i nyere tid var «Maridalssyken» i Kristiania i 1888. I løpet av få dager rammet denne ca 30000 mennesker. Selve «Maridals-syken» var forårsaket av dysenteri på en gård i Maridalen, hvor slaktavfall fra 250 sauer hadde blitt gravd ned for nært rennende vann.

Kopper og syfilis

Også koppepepidemier var det flere av på begynnelsen av 1800-tallet. Disse tok livet av tusenvis av nordmenn. Selve koppene er et virus som setter seg i huden, hvor det lager store blærer og blemmer. Koppene hadde stor dødelig-

het, og kunne også føre til blindhet på grunn av infeksjon på hornhinnene. Koppene var dessuten svært smertefulle, og var på det mest smittsomme når utslettet hadde brutt ut. Overlevde man, hadde man som oftest tydelige arr i huden etterpå. Det er anslått at koppene selv på 1900-tallet tok livet av mellom 300 og 500 millioner mennesker på verdensbasis. Først i 1980 ble sykdommen erklært utryddet av Verdens helseorganisasjon.

Her på Vestlandet grasserte koppene i stort monn. I 1747 døde for eksempel over 700 barn av kopper i Bergen. Forfedrene våre var naturlig nok desperate etter å finne en løsning på problemet.

*Kopperammende hender. Der-
som pasienten overlevde, så
ville han eller hun vanligvis få
mange arr etterpå. Kilde:
Wellcome Images, Wikimedia
Commons.*

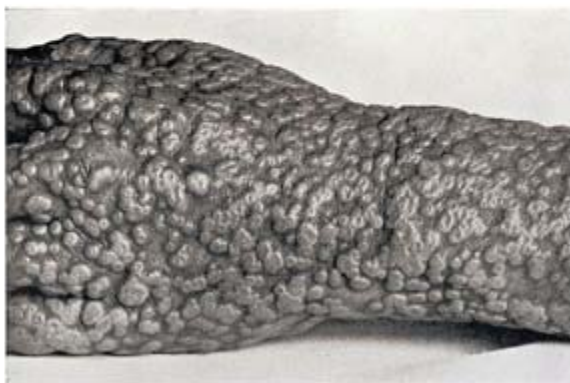

PLATE XXXVIII.

Det ble Legen Edward Jenner som ble opphavsmann til koppevaksinen. Jenner oppdaget at dersom man overførte koppebakterier fra kuer til mennesker, så ble menneskene resistente mot menneskekoppene. Her i Norge prøvde man Jenners metode under koppeepidemien i 1803, og i 1810 ble det innført tvungen koppevaksinering i Norge. Når vaksinasjonen ble gjennomført varierte dog fra distrikt til distrikt.

Syfilis, eller radesyken, var også et stort problem i Norge. Denne ble trolig

overført fra Amerika til Europa etter Columbus' oppdagelsesreiser. Her hjemme var det naturlig nok sjømannsbyen Bergen den kom først til. Sykdommen har flere stadier: Først oppstår det en betennelse i selve genitaliene med påfølgende utslett, før det samme så skjer andre steder på kroppen. Til slutt rammer syfilisen organene, og hvis den når hjernen, kan den føre til lammelser og sinnssykdom.

Også foster kan smittes av syfilis. I kirkebøkene for Vinger (Kongsvinger) 1801-1814, for eksempel, opplyses det om flere som dør på «det veneriske Sygehuset i Christiania». Dette var Stiftssykehuset i Christiania, som ble opprettet i 1755 for nettopp å ta seg av de såkalte «radesyke». Siden problemet var alvorlig, hadde Christian VII allerede i 1788 donert hele 20 000 riksdaler til bekjempelsen av radesyken. Stiftssykehuset i Christiania lå i Storgata og hadde totalt seksten senger

med plass til 32, ettersom det lå to i hver seng.

Når epidemier truet

Alle visste at epidemier var svært farlige. Selv før den moderne bakteriologiens inntog visste man at sykdom spredte seg, om ikke helt hvordan. Av den grunn kom det med jevne mellomrom diverse forskrifter og regler for hvordan man skulle forhindre mer smitte, om det så var farer som truet fra utlandet eller «bare» byer, bygder og gårder imellom. Når epidemier truet fra utlandet, og da spesielt på skip som ankom fra pestbefengte områder, måtte disse gå inn i karantenehavner dersom de ikke kunne fremvise «sunnhetsspass».

I by og bygd, inkludert Odalen, ble det også innført strenge regler for begravelse av lik under epidemier, for slik å hindre at ikke smitten skulle kunne spres ytterligere. I 1776, for eksempel, gikk det ut et påbud i Norge om at alle graver skulle være minst 3 alen dype, dette fordi det hadde kommet styresmaktene for øre at det ikke lenger ble gravd dypere enn at kistelokket ble dekket, noe som var farlig i epidemitider. Det var heller ikke lenger lov å nedsette lik i kirken, ettersom dette både skapte forråtnelsesstank og spredte sykdom. Det ble altså påbudt at alle lik skulle graves godt nok ned, uansett årstid, og hvis dette ikke ble gjort, skulle det bøtes med én riksdaler til sognets fattige:

1) Alle Grave skal være kastede vel dybe, 3 Alen i det mindste, og det

saavel Vinter som Sommer, saa at Liigene strax blive begravne uden at indsettes i Kirken til Tælen eller Frosten er af Jorden.

2) Skulle nogen befindes herimod at handle, og ikke i det mindste kaste Gravene 3 Alen dybe, eller og skulde indsætte deres Liig i Kirken, for der, indtil Frosten er af Jorden, at lade dem blive bestaaende, bøde for hver Gang Een Rigsdaler til Sognets Fattige.

Prestene og klokkerne måtte dessuten rapportere eventuelle brudd til fogden, og dersom de selv så mellom fingrene med reglementet, måtte de bøte med to riksdaler til sognekommisjonen.

Reglementet for begravelser innskjerpes også senere: Ifølge Forordning, anlangende de fornødne Hielpemidler, til de blant Almuen opkommende smittomme Sygdomers Helbredelse og at forekomne deres videre Udbredelse fra 1782, gis det pålegg om at de som dør av smittomme sykdommer skal begraves innen 48 timer etter dødsfallet, i det samme tøyet som de er døde i og i kister som innvendige er «beegede eller tiærede». Disse skal også nedgraves 4 Alen under Jorden, og heller ikke noe likfølge skal tillates, men bare akkurat nok mennesker til at kisten kan bli båret til kirkegården og gravd ned.

Den samme forordningen krever dessuten at dersom noen blant allmuen på landet blir syke av blodgang, så skal bonden, hans folk eller nærmeste naboer straks anmelde dette til sognepresten, som da igjen må formane husholdet til å ta omhyggelige og forsiktige

Døden. Illustrasjon fra Dødedansen, en bok utgitt mellom 1552 og 1558. Kilde: Wikimedia Commons.

Døden i Odalen

Folket i Odalen hadde lite å stille opp med når epidemiene herjet. Kloke koner og enkelte kirurger hjalp til, mens det var lengre mellom legene. Den nærmeste sykestuen var på Kongsvinger, som hadde blitt opprettet allerede på 1700-tallet, men denne var hovedsakelig beregnet på de fattige. Under krigene mot Sverige i 1808-09, og i de turbulente årene 1813-14, ble det dessuten opprettet lasaretter i Odalen, deriblant på Melstrøm og Kjølset, men disse sistnevnte tok nok livet av flere enn på slagmarken. Smitten kunne dessuten spre seg herfra og ut til lokalbefolkningen. Med lite hjelp, folketettighet, elendig ernæring og dårlige sanitærforhold jevnt over, er det klart at odølingene sto åpne til for hogst når epidemiene rammet.

Hva var det så odølingene døde av i de tidlige 1800-tallsepidemiene? Merkelig nok døde få i Strøm prestegjeld av kopper. Kanskje drev odølingene en form for vaksinerer allerede før den ble offisielt innført, slik H. J. Wilse også forteller fra Spydeberg i 1779: «Innpoding har virkelig været brugt her i Egnen fordem...». Flere odølinger led imidlertid av syfilis, og noen av dem med galskap til følge. Selv om noen av disse ble lagt inn på amtssykehuset eller på «det veneriske Sygehuset i Christiania», døde nok de aller fleste

forholdsregler. Presten skal dessuten sørge for at sognebarne mottar «nødvendige hjelpemidler». Stiftets lege eller kirurg skal også hentes.

I 1791 blir de samme kravene innskjerpet, blant annet det at kistene ikke skal stå åpne utenom akkurat når liket blir lagt ned. Så lenge smitten varer skal heller ingen begravelse skje om søndagen. Den avdødes hverdagsklær eller sengeklær bør heller ikke brukes av andre før de har blitt luftet og senere tørket i noen uker på et avsideliggende sted. Det er også viktig å påse at legemidler blir brukt på rett måte, og at legens forskrifter følges nøyaktig. Sørgester forbys også, samt alle sammenkomster, så lenge smitten varer. Følges alle disse forskriftene, så er det klart at dødsritualene i ethvert lokalsamfunn har blitt snudd helt opp ned i perioder med epidemier.

Satire over Edvard Jenners arbeid med å vaksinere befolkningen mot kopper. Kilde: Wellcome Images, Wikimedia Commons.

hjemme og under elendige kår.

De sykdommene som imidlertid drepte for fote i Odalen tidlig på 1800-tallet var blodgang og nervefeber. Visse år i perioden 1801-1814 var helt ille. Høsten 1809, for eksempel, raserte disse sykdommene Odalen. Ja så ille ble det at futen tilkalte regimentskirurg Bencke slik at han kunne reise rundt i bygda for å se til de syke de ukene sykdommene herjet på som verst. For å

vise hvilke proporsjoner epidemien i 1809 hadde, så døde det rundt 100 personer i Strøm prestegjeld hvert år dersom ikke noen spesielle epidemier slo til. Året 1809, derimot, døde det hele 274 mennesker, altså nærmere tre ganger så mange som vanlig. På tross av disse grusomme tallene, så mente regimentskirurg Bencke at odølingene delvis kunne skyldes deres misère på seg selv, da de ikke ville bruke de me-

dikamentene de hadde fått utdelt.

I 1811 startet blodgangen på nytt å sige inn i Odalen, og denne gangen ba futen kompanikirurg Kriger om å komme til bygda. Kriger, som fryktet at han ikke hadde nok medikamenter å fremvise hvis det ble virkelig ille, ba om at amt-mannen måtte gi ham tillatelse til å få nødvendig medisin på amtssykehuset eller andre steder. Og ille ble det, og da spesielt i toppåret 1813. I 1813 døde det hele 403 mennesker i Odalen, altså fire ganger så mange som i et vanlig år. Spesielt ille var dessuten høstmånedene august og september: Bare 22. august i 1813 gikk 34 personer i jorda, og fra første august og til første oktober ble til sammen 274 mennesker begravd i Strøm prestegjeld, i snitt en fire-fem mennesker hver dag. Dette må ha vært helt ekstreme tider. Leser vi dødslistene for prestegjeldet kan vi formelig se hvordan epidemien har gått fra gård til gård og rasert samfunnet. De høye dødstillene skaper et stort dødsunderskudd i Odalen: I perioden 1811-1813 fødes det 416 barn i Strøm prestegjeld, mens det dør 1181 mennesker. Dødsunderskuddet er altså på 716 sjeler!

Personlige tragedier

Dødslistene for Strøm (Odalen) er deprimerende lesning. I løpet av de verste årene og månedene ble familier, gårder og plasser raserte i løpet av en og samme dag. Den åttende august 1809, for eksempel, begravnes både Amund Olsen, husmann på Husker, hans kone

Johanne Haagensdatter og tre av de syv barna deres, nemlig Ingerie, Hans og Peder. De eldste barna har kanskje blitt reddet ved at de har tjent på gårder hvor epidemien har vært litt mildere.

Noen gårder måtte betale dyrt under epidemiene. Et eksempel er gården Morterud. På denne gården bodde det ifølge folketellingen i 1801 tretten personer, nemlig to gårdbrukere med ektefeller, samt kårfolk, barn og en losjende kvinne med et uekte barn. Den yngste gårdbrukeren er Ole Olsen, da 25 år, og hans ektefelle Karie Gudmundsdatter, 23 år. Den åttende september i 1813 begravnes både Karie og Ole og deres åtte år gamle datter Gunnild. Den andre gårdbrukerkona, Jøran Hansdatter, dør også, sammen med to andre på gården. Selv om vi ikke vet helt eksakt hvor mange som bodde på gården i 1813, ser det ut til at rundt 50% av menneskene der ble gravlagt på en og samme dag.

På Trøbraate gikk det enda verre til. Fra 2. september til 10. oktober 1813 begravnes ni mennesker fra plassen, fem begravnes den andre september, og to den fjerde. Hele syv går altså i jorda i løpet av to dager. En av de som rammes ekstra sterkt på Trøbraate er Mari Hansdatter. Mari giftet seg den 16. november 1799 med Berger Amundsen, og i 1801 bodde de sammen på Trøbraate. Berger var da 27 år gammel, husmann med jord og nasjonal soldat, og Mari var 25. De har enda ikke fått barn sammen. Den 19. juli 1813 ble Mari og Berger foreldre til lille Mari, som døpes den 15. august. To uker

senere var tragedien fullkommen: Da begravnes de fem andre barna deres, nemlig Marte på 12, Berte på 10, Amund på 8, Hans på 6, og Berger på 3. Åtte dager senere går også Berger i jorda. Mari sitter da alene igjen med et nyfødt pikebarn. Også flere andre på plassen Trøbraate dør i samme periode. Hvordan det har vært mulig å overleve både følelsesmessig og mentalt i slike tider hvor hele husstander har blitt lagt i jorda er ikke godt å si.

Avslutning

Befolkningen i Odalen mistet i løpet av to måneder i 1813 nesten 300 av sine kjære. Noen mistet alle sine, og satt alene igjen, andre steder forsvant så mange som halvparten av familiene og gårdene. Med reglene for begravelser under epidemier, og i frykt for selv å bli smittet, må det knapt ha vært mulighet for å sørge, holde gravfølge eller noe som helst annen form for sammenkomst. De fleste likene har nok også endt i større massegraver. De redslene og smertene odølingene må ha vært gjennom er heldigvis ikke lette for oss å forstå i dag.

Kilder og litteratur:

Kirkeby, Birger, 1966: Odalsboka. Fellesbind for Nord- og Sør-Odal. Bygdehistorie inntil 1819. Lørenskog: Utgitt av Sør- og Nord-Odal kommune.

Lærum, Ole Didrik, 2010: Gamledoktoren forteller. Bergen: Vigmostad & Bjørke.

Døde i Inderøy 1801-1814 er registrert av Renathe Johanne Wågenens, og er nå publisert på Digitalarkivets nettsider.

Døde i Strøm 1801-1814 er registrert av Gina Dahl, og er nå publisert på Digitalarkivets nettsider

Om radesyke, se også Riksarkivet, Månedens dokument 2003 – det offentlige helsevesen 400 år. Radesyken: <http://www.arkivverket.no/manedens/aug2003/hovedside.html>[04.12.2012 17:12:52]

Sirkulærene fra 1776, 1782 og 1791 om begravellesanordninger og lignende under epidemier, finnes ved Statsarkivet i Bergen, prestesamlingen, sirkulærer før 1800.

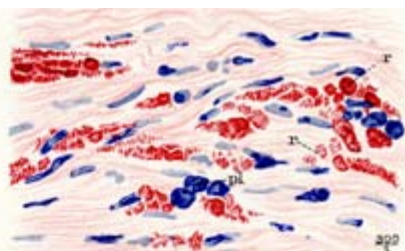
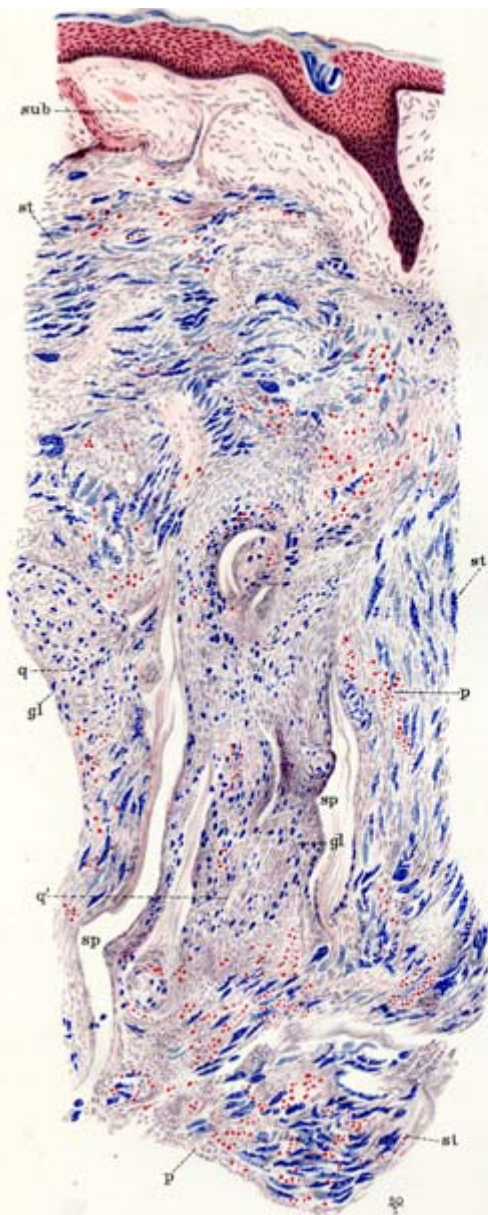

Fig. 296

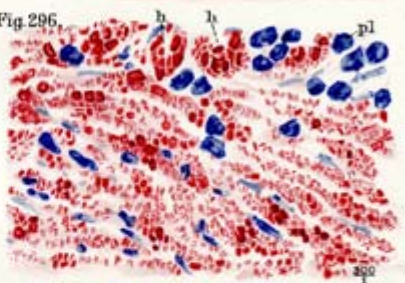

Fig. 297

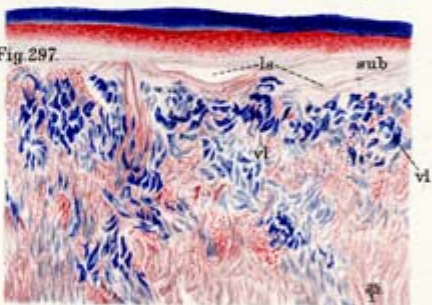
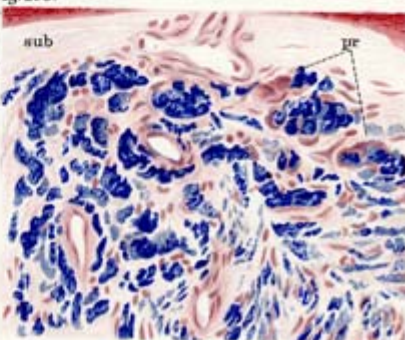

Fig. 298

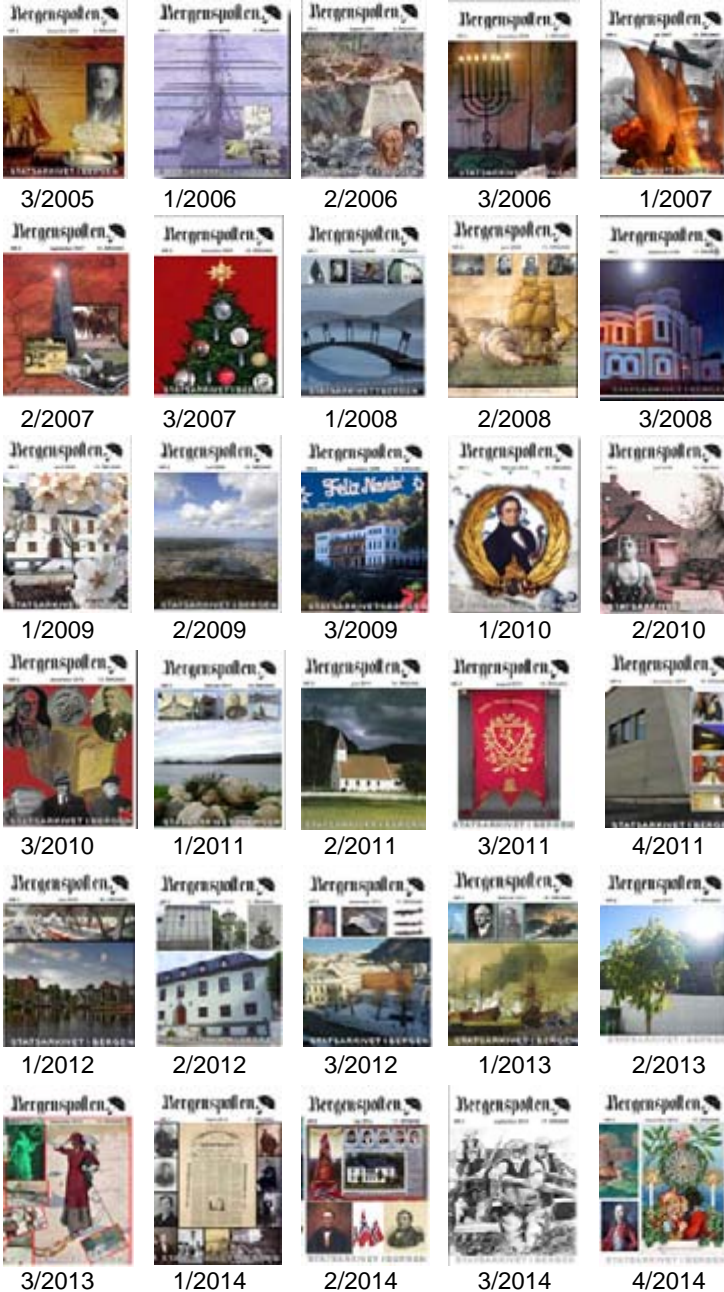

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
<http://www.arkivverket.no/bergen/om.html>
<http://www.digitalarkivet.no/>

De siste utgavene i denne serien:

Lese Bergensposten på farten?:

